

Temarecensioner

Förmoderna offentligheter. Arenor och uttryck för politisk debatt 1550–1830

Leif Runefelt & Oskar Sjöström (red.)

Nordic Academic Press, 2014, 216 s.

Politiska rum. Kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300–1850

Mats Hallenberg & Magnus Linnarsson (red.)

Nordic Academic Press, 2014, 216 s.

Harald Gustafsson

Föreliggande två antologier är resultat av den satsning Riksbankens Jubileumsfond gjort på forskning kring det förmoderna och mer precist av det samarbete mellan Stockholms och Uppsala universitet och Södertörns högskola som kallats "Nätverket för studier i förmodern politik". I böckerna finns också bidragsgivare från flera andra lärosäten. På så sätt vittnar antologierna om vitaliteten inom svensk forskning om historia före 1800-talets stora samhällsförändringar.

De visar också på osäkerheten om hur denna epok ska definieras – om det alls kan betraktas som *en* epok. I antologin om offentlighet bekänner redaktörerna att det finns diametralt olika uppfattningar om nyttan av begreppet förmodernt bland bokens författare, liksom också om det delvis konkurrerande begreppet tidigmodernt. Själv kan jag i mina svartare stunder misstänka att "förmodern" är en närmast pejorativ etikett samtidshistoriker sätter på all "gammal" (läs: irrelevant) historia, en etikett som reducerar tusentals år till en epok jämförbar med "mellankrigstiden" eller "kalla kriget". "Tidigmodernt" kan å andra sidan ge intryck av att 300 år reduceras till modernitetens farstukvist. Det finns en utbredd föreställning att "tidigmodernt" syftar på de framåtriktande dragen under perioden mellan medeltiden och industrialiseringen, men om jag inte är alldeles fel underrättad skapades det (först på engelska?) tvärtom för att den "nya" tiden, som man förr lät börja kring år 1500, kändes alltmer avlägsen från vår tid. Det "moderna" behövde därför delas upp i ett tidigmodernt och ett på allvar modernt. Själv kan jag tycka att det faktiskt finns vissa genomgående drag i åtminstone

europaisk historia som kan göra det motiverat att särskilja perioden cirka 1500 till cirka 1800/1850, vad man så än ska kalla den. I praktiken är det också denna tid som står i fokus i antologierna.

Politiska rum utgår ifrån och vill delta i den så kallade spatiala eller rumsliga vändningen inom forskningen. I inledningen ger redaktörerna en kort överblick över denna trend. Enklast uttryckt handlar det om att avvinna nya insikter om historiska händelser och processer genom att beakta deras geografiska aspekt. I den kulturgeografiska forskningen brukar man skilja mellan *space* och *place*, vilket ofta brukar återges som *rum* respektive *plats* på svenska, även om termerna inte helt täcker samma begrepp. Medan *space* är de objektiva förhållandena – ett konkret rum i ett hus, en byggnad, en ort, ett område – är *place* detta rum laddat med betydelse. I antologin undersöks framför allt den betydelsebärande platsen, hur den skapas och används. Det vertikala maktperspektivet är framträdande: det är makten som skapar plats och det är makten – oftast lika med statsmakten – som har besvär med att folk använder platser och rör sig mellan dem på ett oönskat sätt. Det mer horisontala ordnandet av rummet kommer sällan till uttryck och man kan fråga sig om platsskapande alltid måste förstås i makftermer.

Platsantologin vill alltså introducera en ganska ny infallsvinkel, lånad från kulturgeografien. I motsättning till detta rör sig *Förmoderna offentligheter* på mer känd mark. Den oundvikliga utgångspunkten när man diskuterar offentlighet är Jürgen Habermas teori från 1962 om offentlighetens strukturella förändring. Hans begrepp *bürgerliche Öffentlichkeit* återges på svenska nästan alltid som *borgerlig offentlighet*, men *medborgerlig* vore mer träffande. I antologin används den förra översättningen dock genomgående; endast Bo Lindberg nämner i förbigående, i sin nyttiga genomgång av tidens begreppsvärld, att den senare vore bättre. Som redaktörerna inledningsvis noterar och som upprepas av många bidragsgivare har Habermas egentligen kritiserats sönder och samman. Flerstades i boken visas också olika typer av offentligheter som inte passar in i Habermas schema, särskilt inte hans tanke om att den förmoderna offentligheten endast var representativ, att makten visar upp sig, inte interagerar med undersåtarna. Denna diskussion av Habermas återkommer i många bidrag, kanske i några för mycket. Även om olika bidragsgivare förstås hanterar detta lite olika hade det kanske varit klokt att rationalisera och låta det vara redaktörernas uppgift att inledningsvis presentera Habermas tes och kritiken av den.

De båda böckerna har tillsammans 22 bidrag och utrymmet här räcker inte för att behandla dem alla; det får bli ett mer eller mindre subjektivt urval. Som så ofta i antologier är det inte alltid som bidragen ligger lika nära temat. Allting som rör en konkret plats är inte en studie med rumsligt perspektiv och allting som rör något som på något sätt blir allmänt känt fördjupar inte

vår förståelse av offentligheten. Ett bidrag som däremot kreativt kombinerar båda aspekterna, men placerats i platsantologin, är Mats Hallenbergs studie av hur Gustav Vasas nyanlagda kungsgårdar både bokstavligt och symboliskt skapade nya platser i landskapet. De var också platser där nya konflikter skapades och spelades upp i en offentlighet: gårdsfogden som förde ett tyranniskt regemente avslöjades på grund av ryktesspridningen. Maktanspråk och en existerande lokal offentlighet – som inte bara eller ens främst var representativ – kristalliserades till nya geografiska nod.

I samma antologi studerar Magnus Linnarsson hur förvaltningens lokaler organiserades. Här fanns en representativ tanke i hur särskilt domstolarna skulle ha imponerande byggnader för att markera makten. Men väntrum och mottagningsrum var också viktiga; de nya platser som den expanderande statsförvaltningen skapade var förväntade att användas av undersåtarna. Ett statens platsskapande var också Vadstena krigsmanshus, som skulle få bukt med önskad rörelse. Erik Petersson visar att dess grundande hade en bakgrund i missnöjet med att invalidiserade soldater vandrade omkring och tiggde. Piia Einonen beskriver hur stadens olika rum kunde användas av överhet och undersåtar vid oroligheter i Stockholm 1614; själva skranket på rådssalen i rådstugan kunde bli en viktig och omstridd platsmarkering. Miia Kuha skriver om problemen med att få bönderna i Savolax att röra sig ”rätt”, att besöka maktnodet kyrkan när överheten ville. Einonens och Kuhas bidrag är påminnelser om att ljuset inte sällan kommer från öster när det gäller svensk tidigmodern historia.

I motsättning till Kuhas extrema maktperspektiv har Annika Sandén ett mer horisontellt perspektiv på hur lokalsamhället i Vadstena i början av 1600-talet hanterade dödens platser. Hon avtäcker en ”stadsrummets moraliska geografi”, där kyrkogården, galgbacken och den udde där man grävde ned självmördare var platser som ”i sig ägde krafter”. I andra änden av den sociala skalan rör sig My Helsing hemtamt i de gustavianska herrgårds- och slottsparkerna. Dessa skulle förstås uttrycka ägarnas makt och estetiska sinne, men i skydd av parkens lövverk – inte minst när mörkret sänkte sig – kunde de också vara platser för ljusskygga möten av både politisk och sexuell karaktär, där de sociala gränserna, åtminstone inom ett högsta skikt, tillfälligt kunde suddas ut.

I offentlighetsantologin känns det som en genomgående tes att förmoderna offentligheter inte bara kan beskrivas som representativa i habermanska termer. Christoffer Collstedt lutar sig tungt på Erling Sandmos tanke om en muntlig hederskultur som i sig förutsätter en lokal offentlighet och han demonstrerar (mer än egentligen analyserar) detta med material från Malmö under reformationstiden. Collstedts bidrag är ett av de få som går utanför Sverige (även om det inte nämns). Ett annat är Anna Maria Forssbergs.

Hon jämför tacksägelsefiranden mellan Sverige och Frankrike; i Frankrike riktade sig kungörelserna till en mycket snävare krets än i Sverige. Mats Hallenberg och Magnus Linnarsson menar i ett gemensamt bidrag om 1720-talets debatt om bortförpaktningen av tullen att det, tvärt emot en spridd uppfattning, fanns ganska tydliga idéer om offentligt och privat i det äldre samhället, gränserna drogs bara annorlunda än i dag. Erik Bodesten diskuterar också en hederskultur, men inte lokalt utan i den politiska offentligheten under frihetstiden, en offentlighet som också sträckte sig till åtminstone föreställningen om att agera och försvara sin heder på "den europeiska teatern".

Detta är kanske inte platsen att detaljkritisera enskilda bidrag men Erik Peterssons och Annika Sandéns text om Olaus Petris bröllop innehåller så många tveksamheter att jag tar risken att verka gnällig. Den är svagt knuten till temat; det är visserligen riktigt att detta avståndstagande från celibatet väckte anstöt och var en offentlig demonstration av reformatoriska idéer (inte "reformerta", som författarna skriver; det betyder kalvinistiska), men detta är väl känt och författarna får inte ut mycket nytt av episoden. Värre är den delvis märkliga akribin. Johannes Messenius skrev hundra år senare och är sålunda ingen oberoende källa; han kan till exempel inte styrka Hans Brasks samtida uppgifter. Nyare reformationsforskning saknas (Magnus Nyman, Martin Berntsson, Per Stobaeus, Kajsa Brillman). En rad förhållanden beläggs med hänvisningar till ett tyskt verk från 1979, Klaus Deppermanns biografi över predikanten Melchior Hoffman. Hoffman tillbringade visserligen några år i Stockholm men här har det blivit fel i de fyra noter som går till Deppermann; de anförda sidorna handlar om hans tid i Kiel. De få sidor Deppermann ägnar åt Hoffmans tid i Stockholm (som alltså inte anføres) bygger dessutom på äldre svensk forskning och har sålunda inget självständigt värde. Och Olaus Petris svärmor uppges ha hetat Malin Hansson! Självklart använde inte kvinnor manliga patronymika. Här har det gått lite för fort, både vid författandet och kvalitetskontrollen.

Några bidrag pekar ut oväntade offentligheter. Leif Runefelt beskriver underhållande hur synen på brokighet – närmare bestämt färggranna kläder – förändrades mellan 1700- och 1800-tal. Genom sociala och ekonomiska förändringar skedde en "brokighetens demokratisering", där gemene man i stigande grad kunde visa sig offentligt i kläder som varit förbjudna för dem tidigare. På kyrkbacken kunde människor tänja på gränsen för det socialt tillåtna och skapa det "brokiga Spectacel" en borgerlig iakttagare förfasade sig över i Västerbotten 1814. Andreas Hellerstedt visar en oväntad koppling mellan universitetens, som vi kan tro, slutna offentlighet och en bredare sfär. På 1740-talet åtalades och dömdes ingen mindre än professor skytteanum i Uppsala, Johan Ihre, för uppvigling. Det han hade gjort var

att låta studenter försvara avhandlingar (som han som brukligt var till största delen antagligen skrivit själv) som ansågs ha otillbörliga politiska syftningar. Det riktigt intressanta är att Hellerstedt gör troligt en koppling mellan en avhandling om näftåget i Dalarna 1598 och dalupproret samma år som försvaret ägde rum, 1743. Kopplingen skulle i så fall gå via prosten i Leksand, som antagligen fick avhandlingen sig tillsänd före upproret. Den akademiska offentligheten kunde, via de lokala lärde, prästerna, ha betydelse i en vidare offentlighet.

Både den gamla offentlighetsdiskussionen och den nyare spatiala trenden visar sig alltså kunna bidra till nya perspektiv på den tidigmoderna politiska kulturen. Alla med intressen inom detta fält har mycket att hämta i dessa två antologier.

En samtidig världshistoria

Maria Sjöberg (red.)

Studentlitteratur, 2015, I 104 s.

Dick Harrison

Det tillhör ovanligheterna att svenskar skriver världshistoria, särskilt i den omfattande form som är nödvändig för att forskningen skall komma till sin rätt och komplexiteten i den globala utvecklingen skall framgå. Därför är det utmärkt att Studentlitteratur har gett ut *En samtidig världshistoria*, en publikation som i första hand är avsedd för grundkurser i historia vid universitet och högskolor. Initiativet är lovvärt, och den tätskrivna volymens omfattning – över 1 100 sidor – väcker respekt. Men motsvarar innehållet de högt ställda förväntningarna?

Till viss del är svaret oreserverat ja. Författarna lyckas få ihop en god blandning av traditionell historia, religionshistoria och kulturhistoria med såväl kontinentala översikter som regionalhistoriska detaljer. Globaliserings-, genus- och miljöaspekterna genomsyrar boken på ett sätt som man bör kunna förvänta sig mot bakgrund av att resultatet skall svara mot samtidens krav. Författarnas ambition har varit att täcka hela jorden, med följd att ett myller av kulturer i samtliga bebodda världsdelar är representerade, till och med – för att ta några exempel – Nya Guinea, Maldiverna, Champa och Pyu-rikerna i det gamla Sydostasien. Genom att tematisera det förflutna med utgångspunkt i Atlantens, Indiska oceanens och Stilla havets historia får författarna dessutom goda möjligheter att komparera kulturkretsar och analysera stora händelseförlopp. Perspektivet fungerar: det blir verkligen en världshistoria. Det är omöjligt att inte bli imponerad av ansatsen, liksom av den medvetna satsningen på att låta den mänskliga historiens äldsta faser, långt före skriftspråkets uppkomst, breda ut sig över betydligt större utrymme än vad som är kutym i den här typen av böcker.

Allt detta är alldeles utmärkt, och boken lockar verkligen till läsning. Det är lätt att finna små pärlor att minnas, exempel som man aldrig hört talas om innan man öppnade volymen. Personligen kan jag inte låta bli att fröjdas över Mats Mogrens kapitel ”Möten i monsunen”, där läsaren bereds för svenskt vidkommande ytterst sällan skådade djupdykningar i Indiska oceanens värld. Eller vad sägs om skildringen av den sydarabiska ön Soqotra, som presenteras med såväl grekisk som indisk namnform, Dioscoridou respektive Dvipa Sukhadara, ”Lycksalighetens ö”. Mogren berättar om hur Soqotras befolkning utgjorde en mix av greker, araber och indier som

exporterade rökelse, myrra, aloe, ambra, drakblod (den klarröda kådan av drakblodsträdet) samt torkad fisk. Öns betydelse framgår av att dess handel blomstrade trots att den omgärdades av ytterst kraftiga monsunvindar och var avskuren från omvärlden mellan april och oktober. På samma sida (239) möter vi legenderna om Ubar, den mytomspunna stad som i forntiden sägs ha uppslukats av naturens krafter i Rub al-Khali, världens största sandöken. Tack vare modern rymdteknik har arkeologer kunnat påvisa att legenden kanske har en kärna av sanning, även om inte stadens ruiner som sådana har lokaliserats. Genom radarfotografier tagna från rymdfärjor och satelliter kan forskare analysera gamla vägar genom öknen, och fram träder ett handelssystem som tidigare var okänt för vetenskapen.

Så långt är allt gott och väl, men *En samtidig världshistoria* uppvisar också beklagansvärda brister. En sådan, den allvarligaste, är att den politiska och militära historien alltför ofta sätts på undantag. Denna historia, som tidigare tilläts dominera i de kronologiskt upplagda översikterna, är den stora strukturella förloraren på bokens disposition och historieteoretiska utgångspunkter. För att övriga aspekter av utvecklingen skall kunna beredas plats har mängder av väsentlig information om äldre tiders samhällen fått stryka på foten. I många fall är detta måhända fullt acceptabelt, men i andra fall leder det helt fel. I stället för välbehövliga analyser av riket och imperier serveras vi i regel endast hastiga översikter, eventuellt med ett fåtal belysande exempel på härskare eller konflikter under epokerna ifråga. Följden blir att det krävs stora förkunskaper för att läsaren skall kunna tillgodogöra sig redogörelserna och förstå varför rikena eller imperierna överhuvudtaget är med i boken. I andra fall blir konsekvenserna ännu värre: politiska och militära händelseförlopp som hade avgörande betydelse för länders och ibland hela kontinenters utveckling dränks i texten så effektivt att sammanhanget blir obegripligt för alla utom de i ämnet redan insatta.

Som exempel kan nämnas den styvmoderliga behandlingen av trettioåriga kriget. På s. 528 nämns att motsättningarna mellan katoliker och protestanter bidrog till kriget, "vilket beskrivs närmare i kapitel 22". I kapitel 22 nämns endast att kriget var resultatet av spänningarna mellan katoliker och protestanter i Tyskland och att konflikten var "förödande". På s. 540–541 läser vi att nordiska kungar samt krigsrentreprenörer som Tilly och Wallenstein var verksamma inom konfliktens ram, men inget sägs om kriget som sådant. På s. 858–859 nämns kortfattat att både Danmark och Sverige fick militära bekymmer under konflikten. Det är allt. Trettioåriga kriget uppfattas alltså som en detalj i världshistorien, endast av relevans för den religionspolitiska utvecklingen i Tyskland. Som jämförelse kan nämnas att Mogrens ovannämnda skildring av handelskulturer i Arabien och på Soqotra omfattar betydligt större textmängd.

I själva verket var kriget mycket mer än författarna till *En samtidig världshistoria* låter ana. Visst, det var en omfattande konflikt mellan olika religiösa grupper i Tyskland, men faktum är att kriget började i nuvarande Tjeckien och spred sig till Tyskland, Skandinavien, Nederländerna, Frankrike, Alperna, Italien, Pyreneiska halvön och Ungern. På grund av de nederländska, portugisiska och spanska kolonisationsprojekten exporterades kriget även till Västindien, Centralafrika, Brasilien och Ceylon. I praktiken var det vårt första världskrig. Det utvecklades till en bitter maktbalanskonflikt mellan husen Habsburg och Bourbon och mellan flera smärre dynastier i Europa, för vilka det religiösa elementet var tämligen oväsentligt. Kriget var också av stor vikt för konstruktionen av tidigmoderna stater med bättre militärmakter, effektivare administration, fler städer och nya ämbetsverk – detta gäller i synnerhet för Sverige. Men framför allt var trettioåriga kriget en förtärande katastrof för de människor som tvingades leva med det. Tysklands folkmängd sjönk med omkring fem miljoner, och det är ingen överdriven uppskattning att påstå att minst lika många dog i övriga inblandade riken och furstendömen. Till råga på allt har vi mängder av ögonvitnesskildringar i behåll, vilka gör det möjligt att komma enskilda individer – knektar, borgare, bönder, präster – kusligt nära.

I varje historisk genomgång med självaktning, i vilken 1600-talet är föremål för analys, bör trettioåriga kriget få breda ut sig över åtminstone ett par sidor. Så icke här. Varför? Hur kan det komma sig att denna superkonflikt tillmäts så oerhört liten betydelse i en bok som påstår sig spegla vår samtids uppfattning av den världshistoriska utvecklingen? Min gissning är att trettioåriga kriget har hamnat mellan stolarna. Det var ju dels en globalhistorisk svit av händelser, dels ett led i en religionspolitisk kraftmätning, dels ett led i framväxten av konkurrerande tidigmoderna stater och furstliga dynastier, dels en social konflikt mellan knektar och bönder. Med den tematiska projicering av världshistorien som författarna till *En samtidig världshistoria* har gjort till sin, och där flera olika författare skall undvika att trampa på varandras tår, blir det svårt att placera konflikten i ett självklart kapitel. Då är det lättare att den glöms bort eller deponeras till de narrativa marginalerna. Under alla omständigheter är resultatet – ett osynliggörande av en av de mest betydelsefulla väpnade konflikterna genom tiderna – djupt olyckligt.

Trettioåriga kriget är dessvärre i gott sällskap. Mängder av krig och utvecklingsscenarier har ignorerats av författarna, antingen av okunskap eller på grund av nedprioritering. Överhuvudtaget är de europeiska stormaktskonflikterna under tidigmodern tid – som de många och viktiga tronföljdskrigen – svagt belysta, och detsamma gäller epokgörande kraftmätningar utanför Europa. Timur Lenks krig och imperiebyggnation, som

fick konsekvenser för nästan halva Asien, tillerkänns endast några raders betydelse, och timuridernas fortsatta historia hoppas över. På s. 377 står bara att imperiet splittrades efter grundarens död, men i själva verket förblev det en dominerande centralasiatisk stormakt i ett halvt sekel. Överhuvudtaget dränks individer, grupper och till och med riket ofta i den stora processuella och strukturella väv som författarna skapar. Men det är bara början. Boken är behäftad med fler problem än så.

Det är omöjligt för en enda historiker att besitta så stor kunskap att hon eller han förmår greppa hela världshistorien och redovisa det senaste forskningsläget för hela jordklotets förflutna, men eftersom denna bok har skrivits av många författare, var och en med specialkunskaper, borde detta problem ha minimerats. En närmare granskning visar dock på mängder av sakfel och besynnerligheter. Att det langobardiska riket döps om till det svengelska "lombardiska" må vara förlåtet, liksom att den kung som på svenska kallas Klodvig förvandlas till det franska Clovis, men det är mer svårsmält att det svenska rikets formation under äldre medeltid innehåller grova missuppfattningar. Nils Blomkvist skriver: "Ett särskilt Göta rike utropades, varpå strider mellan svear och götar fördes intill 1170-talet då Sverige gjordes till dubbelmonarki" (s. 448). Om detta tiger källorna fullständigt. Inget "Göta rike" är känt i bevarade krönikor, annaler, lagar och kungalängder, inte ens på runstenar. Det medeltida Sverige var aldrig en dubbelmonarki, snarare en federation av ett flertal länder (Västergötland, Uppland, Västmanland och så vidare), vilka ofta hade gemensam monark.

Lika graverande är bristen på koherens mellan olika kapitel. Vad som är sant i ett kapitel är falskt i ett annat. Sammanlänkningen av bidragsgivarnas texter fungerar inte som avsett. Ett typiskt exempel är skildringen av den peruanska förhistorien, som är av stor betydelse för en förståelse av det forntida Sydamerika. På s. 144 gör Mats Roslund en djupdykning i utvecklingen i Norte Chico-regionen cirka 2500 f.Kr.: han skriver om monumentala tempelanläggningar, avancerade bevattningssystem med mera, det vill säga tydliga exempel på högkultur. När Anders Kaliff tar över stafettpinnen och skriver om Peru på s. 270 är det som om den civilisation Roslund behandlar aldrig har existerat. I stället får vi veta att "de äldre av dessa kulturgrupper [...] benämns Chavín (blomstringstid cirka 900–200 f.Kr.)". Känner inte Kaliff till den betydligt äldre kultur Roslund talar om? Eller har någon skurit bort en text som hänvisar bakåt? Varför har ingen redaktör ingripit och skapat sammanhang mellan de två arkeologernas bidrag?

Det finns fel även i den modernhistoriska delen av boken. Exempel: På s. 848 påstår en bildtext att illustrationen – den berömda affischen med en kvinna med knytnäve som säger "We Can Do It!" – visar Rosie the Riveter ("Nitaren Rosie") som uppmanar kvinnor att söka sig till industrin under

andra världskriget. Men det är fel. Bilden visar en affisch vars budskap syftade till att hålla moralen uppe hos de anställda på elektricitetsbolaget Westinghouse Company. Med hjälp av affischen ville företagsledningen att de kvinnor som redan anställts skulle arbeta hårdare och prestera bättre resultat. Affischens mål var ökad lönsamhet och fogliga arbetare, inte mer kvinnlig arbetskraft. Bolagsledningen fruktade strejker, olaglig frånvaro och statligt ingripande om produktionen inte fungerade som avsett. Därav affischkampanjen, som inte har någonting med den fiktiva Rosie att göra.

Det är lätt att räkna upp liknande exempel, både vad beträffar text och bild. Detta gör att jag måste sätta ett flertal frågetecken vad bokens vederhäftighet beträffar. Till saken hör också att jag, i egenskap av läsare och recensent, är utlämnad åt den egna, högst begränsade, kompetensen. Det finns mängder av sakuppgifter i *En samtidig världshistoria* som jag omöjligt kan bedöma eftersom att jag endast är inläst på en bråkdel av den forskning som redovisas. När kunskapen om denna bråkdel visar sig fullt tillräcklig för att falsifiera mängder av uppgifter i volymen ligger det nära till hands att misstänka att de fel som därvid kommit i dagen bara utgör toppen av ett isberg.

Detta kan förefalla som hård kritik. Det är det också, och jag kan lätt addera kritiska punkter (till exempel uppvisar registret stora brister). Problemet är att knappast någon världshistoria går fri från dylika attacker, under förutsättning att recensenten tar sitt uppdrag på allvar. Genren är svärbemästrad, inte bara för att den tvingar fram djärva dispositionslösningar utan också för att den ställer oerhörda kunskapskrav på författare och bildsättare. Författarna är i händerna på såväl den egna subjektiviteten och det personliga intresset som de (långt ifrån alltid tillförlitliga) skribenter vars böcker ligger till grund för inläsning och bearbetning. Därmed blir det nästan omöjligt att skriva en omfattande världshistoria utan grova brister. Ambitionen lägger krokben för sig själv.

Och likväl måste man försöka. *En samtidig världshistoria* må vara behäftad med betydande problem, men själva projektet är värt applåder. Vi kan aldrig få för många synteser. Att skriva en världshistoria är som att hoppa fallskärm över det förflutna: otaliga byar, gårdar och individer, även mycket viktiga, skymt under trädens lövverk, men landskapet som sådant framträder i skarpare konturer och i mer blomstrande mångfald än någonsin.

Recensioner

Monografier

Solidaritet & diplomati. Svenskt fackligt och diplomatiskt stöd till Polens demokratisering under 1980-talet

Klaus Misgeld, Karl Molin & Paweł Jaworski

Södertörn Academic Studies, 2015, 520 s.

I Polen inleddes 1980 den process som resulterade i att det sovjetiska imperiet avvecklades 1989 och själva Sovjetunionen upplöstes 1991. Det var en systemkollaps. Den aktör som satte igång processen tog namn efter ett begrepp som stod centralt i den internationella socialistiska arbetarrörelsen men som också kan förknippas med det kristna begreppet broderskap: solidaritet. Den polska termen lyder *Solidarność*.

Den polska fredliga revolutionen 1980 och dess följder är välkända fakta för alla historieintresserade i Sverige. Boken *Solidaritet & diplomati* analyserar hur Solidaritets aktioner i Polen blev en del av Sveriges och den svenska socialdemokratins historia. Klaus Misgeld och Karl Molin anger i förordet att boken "behandlar aspekter på Sveriges delaktighet i den demokratiseringsprocess som skedde i Polen: genom moraliskt och ekonomiskt stöd på olika nivåer, som referens[modell] att hänvisa till och genom kontaktskapande insatser" (s. 11).

Klaus Misgeld påpekar att boken i sin helhet handlar "främst om Sverige och endast indirekt om Polen" och att "den polska rörelsen Solidaritet och dess historia, liksom Polens utveckling mot demokrati, är andra bättre skickade att behandla. Vi svenska författare behårskar inte det polska språket" (s. 191, not 52; s. 387).

Misgeld och Molin har skrivit två kapitel

vardera samt ett gemensamt sammanfattande slutkapitel. Molin ger en översikt över Polens politiska historia, med tonvikt på den kommunistiska perioden. Han levererar också en detaljerad analys av de bedömningar som de två efterföljande svenska regeringarna och de tre efterföljande ambassadörerna i Warszawa gjorde av utvecklingen i Polen och deras kontakter med regimen och med Solidaritet. Detta kapitel har rubriken "Den diskreta inblandningens konst". Formuleringen redovisar kvintessensen av innehållet i hela boken.

Karl Molin menar att den unika symbiosen mellan två samhällen på ömse sidor av järnridån blev möjlig tack vare en före 1980 etablerad och speciell relation mellan Sverige och "denna snälla diktatur", Polen. Han visar hur den svenska kompromiss- och samförståndsmentaliteten i vissa fall medförde att svenska aktörer manade till återhållsamhet, exempelvis ambassadören Olof Thyberg i Warszawa under den dramatiska hösten 1980, då Solidaritet visade sig vara inte bara en social – facklig – rörelse utan även en politisk aktör. Solidaritet å sin sida ställde i enlighet med den starkt konfliktorienterade polska politiska kulturen långtgående krav på regimen.

Misgeld och Molin visar hur både LO och SAP respektive utrikesförvaltningen i Stockholm och de svenska ambassadörerna i Warszawa lyckades med konststycket att ge verkningsfullt materiellt och moraliskt stöd till Solidaritet i Polen och samtidigt kalibrera insatserna så att de inte framkallade ökad repression från den polska regimen sida. Det svenska stödet var uppenbarligen inte kontraproduktivt. Det bidrog till att stärka Solidaritet och därmed den fortlöpande avlegitimeringen av det kommunistiska systemet i Polen.

Det första av Klaus Misgelds två kapitel är en version på svenska av en längre

uppsats som publicerades på engelska 2010. Misgelds andra kapitel är en syntes av ett femtontal på engelska, tyska och svenska tidigare publicerade artiklar. Det första kapitlet anger i rubriken koncist den problematik som analyseras: "Den komplicerade solidariteten: Den svenska arbetarrörelsen och polska Solidaritet". Det andra, rubricerat "Ett engagemang på många arenor: Svensk fackföreningsrörelse och det internationella samarbetet", är en tänkvärd analys av spelet mellan dimensionerna nationalism, internationalism och realpolitik inom olika grenar av den internationella arbetarrörelsen. Författaren visar hur uppkomsten av Solidaritet och dess agerande framkallade en aktivering av det internationella engagemanget för arbetarna i Polen inom den fackliga rörelsen inte endast i Sverige utan även i Västtyskland, Storbritannien, Italien och Frankrike samt i USA. Solidaritets inledande framgång och höga profil tvingade de nationella organisationerna att trots skilda ideologiska och konfessionella inriktningar dra åt samma håll.

Solidaritet & diplomati handlar inte om Polen. Boken skriver ett nytt kapitel i Sveriges historia under slutet av 1900-talet. Den djupa samhällskrisen i Polen under den kommunistiska regimens slutskede medförde ett engagemang i det svenska samhället för ett annat folk som endast kan jämföras med engagemanget för Finlands folk under vinterkriget 1939–1940. Situationerna var förvisso olika: Finland var i krig och de svenska frivilliga insatserna var militära och materiella medan Polen genomlevde en fredlig revolution och de svenska politiska och fackliga insatserna var moraliska och materiella. I båda fallen var det samma politiska motståndare som utgjorde ett militärt hot, nämligen Sovjetunionen. Medan SKP 1939–1940 ställde sig utanför stödet till Finland, gällde under 1980-talet *mutatis mutandis* samma villkor. Klaus Misgeld framhåller att de två svenska kommunistpartierna VPK och APK "spelar ingen roll i denna undersökning". Författaren poängterar varför det var så: "VPK:s relationer till den internationella kommu-

nismen och Sovjetunionen komplicerades ju avsevärt" (s. 199).

Den polskspråkige bidragsgivaren till boken, Paweł Jaworski, ger inte bara ett svenskt utan även ett polskt perspektiv åt sitt kapitel "För Polen i främmande land: Solidaritets informationskontor i Stockholm 1981–1989" (s. 285–321). Författaren visar att det rädde oklarhet och oenighet om vilka polacker som kunde anses företräda Solidaritet, både bland dem som kommit till Sverige före 1980 och bland de få som kom efter tillslaget mot Solidaritet i Polen den 13 december 1981 – införandet av *stan wojenny*, närmast undantagstillstånd. En framträdande roll i Jaworskis berättelse har konflikten kring Jakub Świącicki. Denne hade redan 1972 bosatt sig i Sverige och rapporterade för den svenska allmänheten om händelserna i Polen. Han var relaterad både till Folkpartiet och till Solidaritets samordningskontor i Bryssel, "Solidaritets utrikesdepartement". Han valdes till chef för Solidaritets Informationskontor i Stockholm men kontorets huvudfinansier LO inlade sitt veto. Świącicki sågs inte som en legitim representant för Solidaritet; han var aktiv i Folkpartiet, han var självständig och temperamentsfull, och han hade kontakter med Europarepresentanten för amerikanska AFL-CIO, vilken ansågs stå nära CIA.

Solidaritet & diplomati är fullmatad med detaljerade beskrivningar av det svenska engagemanget för Solidaritet. Analyserna är tentativa och slutsatserna om stödets betydelse försiktiga. Bokens största förtjänst är själva dokumentationen av de svenska aktionerna. Den kan karaktäriseras med statistisk vokabulär: både reliabiliteten och validiteten är stark. För den som vill få kunskap om de polska samhällskonflikterna under 1970- och 1980-talen och om hur utvecklingen åren 1980–1981 beskrevs av ledande polska samhällsvetare med anknytning till Solidaritet, bör läsningen av *Solidaritet & diplomati* kompletteras med studium av Krzysztof Kiciński *Konflikt och solidaritet i Polen. Sociologiska analyser inifrån* (Prisma 1983).

Kristian Gerner

Urkatastrofen. Första världskrigets plats i den moderna historien

Klas-Göran Karlsson

Atlantis, 2014, 282 s.

Sedan Lundaprofessorn Klas-Göran Karlsson som ung lärarstudent för första gången 1979 besökte slagfältet kring Verdun har det förra århundradets urkatastrof fortsatt att fånga honom. Han menar att det mesta som han senare under sin historikerkarriär har forskat om har haft första världskriget som naturlig utgångspunkt: Sovjetunionen och Hitlertyskland, Gulag och Auschwitz, Balkan och Baltikum, historiebuk och folkdöd. Karlssons bok till hundraårsminnet av krigets utbrott formar sig därför till en serie återbesök på gamla slagfält – åtminstone historievetenskapliga sådana.

Författaren betonar liksom många historiker före honom att första världskriget var tätt sammanlänkat med det andra, men vill inte se kriget 1914–1918 som förspelet till det blodigare, mer dramatiska och moraliskt mer ”lätt sålda” kriget 1939–1945. Kriget 1914–1918 är snarare kärnkonflikten menar Karlsson, där motsättningen mellan Tyskland/Centraleuropa å den ena sidan, västmakterna/Ryssland å den andra formar en viktig kontinuitet framåt. Det som började som ett gammaldags 1800-talskrig övergick inom mindre än ett år till ett ”modernt” 1900-talskrig med total mobilisering, industriell utnötning, våld i global skala, terror mot civila, indoktrinering och hatpropaganda. Här framstår kontinuiteten fram till 1945 som betydande. Författaren påpekar samtidigt att den äldre historieskrivningens fokus på skuldfrågan och de olika nationalstaterna som aktörer numera har förskjutits. Frågor som gäller kultur och mentalitet, i förhållande till plikt och manlighet, liksom de styrandes illusioner om krigföring och diplomati som rationella, kontrollerbara verksamheter, har fått träda i förgrunden. Därigenom

har också intresset för krigets verkningar kommit att överskugga diskussionen om dess orsaker, och historien om ett antal stridande stater har transformerats till en transnationell civilisationshistoria.

Den liberala efterkrigsordning som hade skisserats av USA:s president Woodrow Wilson vilade på idén om nationernas självbestämmanderätt, men visade sig i praktiken svår att förverkliga. Många av de nya stater som uppstod i Öst- och Centraleuropa efter de gamla dynastiska imperiernas fall blev svaga och dysfunktionella, och skulle inom ett par decennier malas sönder mellan de återuppståndna stormakterna Tyskland och Ryssland. Genom att ta sin utgångspunkt i händelser som påskupproret 1916, Balfourdeklarationen 1917, Armeniens, Azerbajdzjans och Georgiens självständighet 1918, samt tillkomsten av Serbers, kroaters och sloveners kungarike samma år, diskuterar Karlsson hur samtida konflikter på Nordirland, i Mellanöstern, södra Kaukasus och Balkan på olika sätt kan knytas till första världskriget. Också betydelsen av Trianonfreden 1920 för 2000-talets inrikespolitiska utveckling i Ungern diskuteras. Det är då inte bara ett ”genetiskt” historieperspektiv som appliceras – präglad av kausalitet, intentionalistiska förklaringar och tydliga gränsdragningar mellan orsak, förlopp och verkningar – utan även ett ”genealogiskt”, där intresset riktas mot hur samma händelser kommit att omtolkas genom historien, när nya generationer letar uppbyggliga minnen för att kunna orientera sig i den kaotiska samtiden. Genealogiska perspektiv präglar även de intressanta kapitlen om gravarna och monumenten och om hanteringen av det armeniska folkdödet i det moderna Turkiet. Karlsson undersöker dessutom de svenska minnesprocesserna kring kriget genom att studera hur svenska dagstidningar uppmärksammade krigsutbrottets årsdag vart tjugofemte år mellan 1939 till 2014. Övningen illustrerar på ett pedagogiskt sätt Sveriges historiska utanförskap med en nationell självbild ”som fram till vår egen tid placerade Sverige utanför

Europa, utanför världskriget och utanför den vålds- och terrorhistoria som länge ansågs stå i absolut motsättning till den svenska historien” (s. 258).

Ett annat viktigt tema är hur krigsårens erfarenheter av total mobilisering i grunden förändrade relationerna mellan stat och samhälle, politik och marknad (tecken på ökad statsinterventionism och regleringsiver fanns dock i många länder även före 1914). Under mellankrigstiden utövade tanken på den starka staten med inrikespolitisk borgfred, social ingenjörskonst och proaktiv folkhälsopolitik (”kroppskontroll”) betydande lockelse på ekonomer och politiker i hela Europa, även i det socialdemokratiska Sverige. Först efter 1989, när Berlinmurens fall slutligen befriade Europa från decennier av påtvingad krigsberedskap, samtidigt som nyliberala vindar börjat blåsa, tippade den ideologiska tyngdpunkten över åt andra hållet. Den polske sociologen Zygmunt Bauman har myntat begreppet ”trädgårdsmästarstat” för att beskriva den moderna statsmaktens ambition att förbättra verkligheten, uppmuntra och göda det nyttiga, avskilja och utrota det ondska och skadliga. Trots diskussionen om tvångssteriliseringar och rasbiologisk forskning i folkhemmet är det inte Sverige som i första hand avses – och inte heller den långa raden av högerauktoritära diktaturer som uppstod i Öst- och Centraleuropa under mellankrigstiden – utan snarare det kommunistiska Sovjetunionen, det fascistiska Italien och det nazistiska Tyskland. Vilken roll spelade erfarenheten av totalt krig 1914–1918 för uppkomsten av dessa totalitära diktaturer? Hur såg relationen ut mellan det armeniska folkmordet – iscensatt av progressiva ungturkiska officerare i Osmanska imperiet – och svält, terror och folkmord som senare iscensattes av kommunister och nazister? Karlsson har tidigare behandlat denna problematik och därigenom lyckats provocera en del svenska historikerkollegor. De överlevande nazisterna är numera få, skriver Karlsson, men de överlevande kommunisterna är desto fler,

”även om många av dem efterhand har tagit sig andra namn” (s. 221). För Karlsson är det emellertid ingen tvekan om att Lenin, Mussolini och Hitler inte bara förenades av att vara ”skyttegravarnas förmänstagare”, som kom till makten genom att exploatera den bitterhet och det kaos som kriget hade lämnat efter sig. De visioner om ständig mobilisering och kamp som bar upp de totalitära diktaturerna, oviljan att erkänna några gränser för den egna makten eller att tolerera oliktänkande, hade tydliga rötter i första världskrigets undantagstillstånd. Nazister och kommunister förenades också genom bruket av storskaligt våld, både för att oskadliggöra utpekade fiender och för att stärka hängivenheten hos rörelsernas egna funktionärer. Kommunism och nazism var inga näggstvillinger men medlemmar av samma totalitära familj, menar Karlsson. Utan kriget ingen Lenin eller Hitler, inget Gulag eller Auschwitz.

Det är en både lärd och tankeväckande bok som Klas-Göran Karlsson har åstadkommit. Ett verk som tar ett sekellångt grepp på ett fyraårigt krig ställer inte obetydliga krav på sina läsare. Med viss förvåning har jag dock kunnat konstatera i min undervisning på Försvarshögskolan att *Urkatastrofen* utan större svårigheter går att använda som läromedel på grundnivå.

Allt kan inte rymmas i en bok, men jag skulle gärna sett att perspektivet vidgats bortom Europa och Mellanöstern. Första världskriget får ju även konsekvenser för självständighetskampen i Indien och Afrika, för USA:s inrikespolitik, liksom för nationalmedvetandet i Australien och Kina. Jag saknar också ett kapitel där första världskrigets militärhistoriska betydelse dissekeras. Detta var ett formativt skede i krigföringens historia, som militära tänkare kämpat med att analysera sedan dess. Ett sådant kapitel hade därför varit motiverat i en bok om första världskrigets plats i den moderna historien. Att det ändå saknas, är möjligen ytterligare ett exempel på svenskt utanförskap efter 200 år av fred.

Gunnar Åselius

Att bygga ett skolväsende.
Folkskolans förutsättningar och
framväxt 1840–1900

Johannes Westberg

Nordic Academic Press, 2014, 445 s.

På forsiden af Johannes Westbergs bog er skolen ikke symboliseret med en sort tavle, men med en hammer. Og titlen – ”Att bygga ett skolväsende” – er fuldstændig jordnær. Opbygning er her skabelsen af de mange tusinde skoler der skød op i Sverige i løbet af 1800-tallet. Det er virkelig en bog, hvor konstruktion ikke hentyder til analyse, men er noget med søm og træværk. Bogens afgrænsning er lokal og tematisk, men kildematerialet og arbejdsindsatsen er overvældende. Analysen afgrænses til processen bag tilblivelsen af de 66 skoler som blev bygget i Sundsvallsregionen 1840–1900, og enhver kilde der kan belyse dette er tilsyneladende udnyttet. Fra referater af samtlige involverede forsamlinger, regnskaber, debatter, fotografier og statslige forslag til normalskoler etcetera.

Bogen er opbygget af ti kapitler, der hver for sig behandler et aspekt af skolebyggeriet – skolehusets type, planlægning af byggeprojektet, skoledistrikternes beslutningsproces, byggeriets organisering, de lokale sociale forhold og mekanismer, arbejdskraften, byggematerialerne, finansieringen og endelig en sammenfatning. Derudover er bogen forsynet med en bilag med oversigter over kilder og en række tabeller og statistikker som supplerer de, der findes integreret i bogens tekst. Bogen er også illustreret med oversigtskort og fine illustrationer af skolebygninger.

Udover det store lokalhistoriske kildemateriale bygger bogen også på komparation med en række internationale skolehistoriske og bebyggelseshistoriske undersøgelser. Der sammenlignes løbende med særligt den amerikanske, russiske, franske og preussiske skolehistorie. De skandinaviske landes skoleudvikling indrages stor set ikke og har heller ikke

nogen stor plads i litteraturlisten, hvilket kan undre en smule.

Man kan dog kun være imponeret over forfatterens vilje til at vende hver en sten i kilderne, og bogen kommer på sin vis vidt omkring. Fra konstruktionen af kakkelovne til beregninger af skattebetaling, til lokale prioriteringer af lærerens bolig og lange skoleveje, muligheder for låntagning og udvikling i den sociale sammensætning i sognene. Men der er samtidig ikke tvivl om, at det er en bog for folk, der enten er virkeligt interesserede i svensk skolehistorie, Sundsvallregionens lokalhistorie eller bebyggelseshistorie.

Værket er en bevidst udfordring af et ønske om at forklare historiens store linjer med store sammenhængende fortællinger. Westberg beskriver konsekvent sit perspektiv som nyt; der skal gøres op med de gamle opfattelser af skolens fremvækst. Først og fremmest gælder det den ide, at folkeskolens formål var at disciplinere og regulere de lavere klasser (s børn). Denne teori trækkes frem flere gange i bogen som traditionelt modbillede til bogens eget lokale, ikke-ideologiske og materielt funderede perspektiv. Et andet modbillede, der også nævnes flere gange, er skolen som manifestation af en pædagogisk viden og ideologi. Særligt skal der gøres op med de store mænd – for eksempel Comenius som ”pædagogikkens fader” og andre koryfæer i traditionel skolehistorie.

Næppe mange moderne skolehistorikere kan være uenige med Westberg om, at sådanne monokausale og personbårne forklaringer på skolens fremvækst kan og skal nuanceres, for eksempel ved at vælge perspektiver som børnenes eller forældrenes, et lokalt eller etnisk perspektiv eller fokus på skolens materialitet og praksis.

Westbergs tilgang er dog endnu mere alternativ. Her er børn og undervisning og skolens praksis ikke relevant – emnet er skolens (lokale) forudsætninger – ikke dens funktioner eller følger. Det er betingelser fremfor betydning. Det er rigtigt set, at årsag og virkning ofte risikerer at blive blandet sammen, når de store historiske

linjer skal tegnes. Men Westberg rykker sig altså bort fra forklaringen som mål. Det er ikke bogens ærinde at undersøge, hvorfor skolen blomstrede frem, men hvordan.

Det er altid godt med et nyt perspektiv på kendte problemstillinger, men jeg ser en fare for at grænsen til det relevante krydses, og enkelte gange er Westberg faretruende tæt på. Begrebet ”forudsætning” kan drives meget langt ud; eksempelvis er det en forudsætning for skolebyggeri, at man har søm og brædder at bygge af, og derfor kan jern- og trævareindustri i Sverige være forudsætning for landets skolebyggeri – fordi de producerede sømmene. For mig kan denne forudsætningsmekanik blive for automatisk. Set i sin yderste konsekvens kunne man argumentere for, at livet i urhavet for hundreder af millioner år siden var en forudsætning for skolens udseende, fordi der derved blev dannet den kalk, som skolen kunne hvidtes med.

Der er mange interessante, mikrohistoriske analyser og observationer af for eksempel de lokale motiver til skolebyggeri der både kunne rumme personintriger, økonomisk vinding og lokalpatriotisme, og som kunne trække i langdrag i årevis. Dette perspektiv er levedygtigt og kan stå for sig selv, men forfatteren fremskriver som nævnt igen og igen et modbillede til sin egen tilgang. Herved opstilles en rigid modsætning: mellem modbilledet – den store nationale fortælling om disciplinering af underklassen og udbredelsen af pædagogiske tanker – og Westbergs eget fokus: de lokale praktiske, økonomiske og organisatoriske forudsætninger for skolebyggeriet.

Med modstanden mod at forklare, fremfor at kortlægge forudsætninger, udgrænses skolehistoriske faktorer, som mange nok ville mene var essentielle, for eksempel skoleloven i 1842, stigende børnetal og et ændret syn på pædagogik. En forudsætning for skolebyggeri er også at der overhovedet findes et behov, et krav og en accept af at børn skal gå i skole.

På mange måder er bogens særlige styrke ikke at den skaber nyt lys på skolens histo-

rie, men snarere at den gør skolehistorien til en vigtig case i en større historie om lokal organisation, sociale sammenhænge og udvælgelsesdynamikker. Her er skolen en bygningsmasse på linje med kirker og forsorgsinstitutioner. Skolens særlige funktion som et hus til læring for børn er i denne sammenhæng ikke særlig vigtig.

Opgøret med den store historie sker altså ved at beskrive adskillige mindre og sammenvævede processer – som forfatteren selv beskriver som en totalhistorie. Men totaliteten i perspektiver og forudsætninger skal have en retning og et formål. Forfatterens tilgang kan både opfattes som nyskabende – som en dekonstruktion af traditionen og en fremhævelse af det hidtil usete – eller som en tilbagevendende til en registrering af alt som er hændt. Det er i hvert fald klart, at der ikke blot indsættes en ny stor fortælling til fordel for den gamle, og selve ideen om en kausal historiefortælling udfordres. Men hvis alle perspektiver og forudsætninger har en lige gyldig plads i historien – risikerer vi så at historiefortælling bliver ligegyldig?

Anne Katarine Gjerløff

What is the History of Knowledge?

Peter Burke

Polity Press, 2016, 160 s.

Den fråga som utgör ledmotivet i Peter Burkes nya bok har under de senaste åren rests på en rad olika håll, däribland i Sverige av Johan Östling (*Historisk tidskrift* 2015:1). Mest omfattande har diskussionen emellertid varit i det tyskspråkiga Europa där *Wissensgeschichte* under 2000-talet har vuxit fram som ett profilerat alternativ till *Wissenschaftsgeschichte*. Detta försök att göra en distinktion mellan kunskaps- och vetenskapshistoria befinner sig ännu på ett tidigt stadium. Ett visst akademiskt momentum tycks dock ha uppstått och begreppet har tveklöst slagit an. Utgivningen av

Burkes introduktionsbok är ett tecken så gott som något på detta. Författaren har tidigare publicerat tvåbandsverket *A Social History of Knowledge* (2000–2012), men i jämförelse med detta utgör hans nya bok ett mer markerat försök att ringa in det nya forskningsfältet i vardande.

Med detta sagt måste det understrykas att kunskapshistoria i Burkes tappning inbegriper väldigt mycket. Han har en imponerande bred beläsenhet och rör sig obehindrat över vidsträckt geografiska och kronologiska fält. Den lätta lärda handen gör boken stimulerande och uppslagsrik. Men det inkluderande förhållningssättet är inte enbart av godo. I motsats till den tyska diskussionen, som utgör ett försök att visa på vad som särskiljer en kunskapshistorisk ansats från andra tillvägagångssätt, är Burkes resonemang inte speciellt distinkta. De framstår heller inte som direkt nydanande. Dessutom har de två mest omfattande kapitlen (det andra och det tredje) en något katalogartad karaktär.

Detta är något av en besvikelse eftersom det inledande kapitlet, som har en mer reflekterande ton, är balanserat och klokt. Burke för där bland annat ett resonemang om att historiker, i synnerhet vid studiet av äldre tidsperioder, bör vara lyhörda för vad de historiska aktörerna själva har betraktat som kunskap. Många fenomen som vi i dag definierar som tro eller vidskepelse har historiskt sett cirkulerat som just kunskap. Kanske utgör därför den till synes enkla frågan – vad var kunskap – en av de mest fruktbara ingångarna till det förflutna. Det är en fråga som vi också bör rikta mot oss själva och vår egen samtid.

Burke framhåller vidare att kunskap inte är ett monolitiskt fenomen, utan att olika kunskaper, kunskapsystem och kunskapskulturer alltid existerar parallellt med varandra. Även detta bör forskaren vara lyhörd inför. Därutöver framhåller Burke den nära kopplingen mellan kunskap och makt samt betydelsen av tekniska förutsättningar och mediala system. Det är också genom hänvisningar till de senare som han tentativt försöker förklara varför

kunskapshistoria har börjat växa fram just under de senaste decennierna. Han menar att våra egna kunskapsystem – till följd av den digitala utvecklingen – befinner sig under rekonstruktion. Detta har gjort att historiker blivit mer uppmärksamma på liknande förändringar i det förgångna. Detsamma gäller för globaliseringen och det växande intresset för hur kunskaper har rört sig över stora geografiska avstånd och i samband med detta har omformats.

Det fjärde och avslutande kapitlet handlar om problem och framtidsutsikter för fältet. Bland problemen återfinns klassiska dikotomier som hur man som historiker ska ställa sig till kontinuitet och förändring eller frågan om aktör och struktur. Avsnitten är tämligen korta och Burke själv landar – i de fall där han väl sätter ned foten – genomgående i pragmatiska mellanpositioner. Han navigerar utan problem genom teman som relativism, konstruktivism, genus och triumferande framstegsberättelser. Samtidigt är resonemangen mycket allmänt hållna och har giltighet för i princip vilket historiskt forskningsfält som helst. Frågan om det finns något specifikt som utmärker, eller som skulle kunna utmärka, kunskapshistoria ställs aldrig på sin spets. Men den kritiske läsaren måste trots allt fråga sig vad som skiljer en kunskapshistorisk studie av ett visst fenomen från, säg, en kultur-, vetenskaps- eller socialhistorisk dito. Burke undviker frågan och hans konkreta exempel ger ingen direkt vägledning.

Personligen tror jag att det kunskaps-historiska forskningsfältet har större potential än så. Snarare än att vara ett samlingsbegrepp för en rad befintliga forskningsinriktningar hoppas jag att det kan utvecklas till ett – eller varför inte flera? – distinkta alternativ. En möjlighet som jag rört vid ovan är att helt enkelt vända sig till olika historiska samhällen för att undersöka vad som i en viss tid ansågs vara kunskap. Med ett sådant tillvägagångssätt skulle man kunna börja med att studera den samhälleliga cirkulationen av kunskap, snarare än som hos Burke börja med frågor

om hur kunskapsproduktionen gick till. Det senare vet vi redan mycket om, men det förra har inte fått samma uppmärksamhet.

Burkes fyrdelade uppdelning i kapitel 3 är symptomatisk. Den består i tur och ordning av insamlandet av kunskaper, analysen av kunskaper, spridandet av kunskaper samt användandet av kunskaper. Detta schema premierar studier av hur kunskap blir till framför studier av hur den rör sig, används och förändras. Men vad skulle hända om vi började i den andra ändan, om vi ställde användnings- och spridningsfrågorna i första rummet för att sedan – eventuellt – söka efter ursprung? Nog hade det varit en annorlunda kunskapshistoria?

David Larsson Heidenblad

Samtalets retorik. Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal

Ann Öhrberg

Symposium, 2014, 242 s.

Svensk retorikforskning befinner sig på frammarsch. Bland annat har en rad studier de senaste åren undersökt retorikens förändringar historiskt. Särskilt Stefan Rimmns avhandling *Vältalighet och mannafostran* om manlighet och skolretorik och Otto Fischers *Mynt i Ciceros sopor* som behandlar retorikens förändringar under 1700-talet kan i sammanhanget lyftas fram. Det i grunden litteraturvetenskapligt präglade forskningsfältet som sådant torde vara av stort intresse för många historiker, inte minst kulturhistoriskt inriktade sådana. Detta eftersom retorik i sig utgör en gemensam kontaktyta för forskare med intresse för vad språket gör. Förhållandet gäller också i högsta grad Ann Öhrbergs *Samtalets retorik. Belevade kulturer och offentlig kommunikation i svenskt 1700-tal* där en sådan utgångspunkt är central. Boken är ett utmärkt exempel på att de disciplinära sambanden mellan historia och retorik är många och förtjänar att poängteras.

Boken är skriven inom ramen för det RJ-finansierade projektet "Retorik och antiretorik. Retorikens förändringar under svenskt 1700- och 1800-tal" där även ovan nämnda bok av Otto Fischer är en del. Studien behandlar frågan om hur den klassiska retorikens former förändras i samband med en framväxande svensk offentlighet. Syftet är "att undersöka frågor om samtalets retorik, inställningen till retorik och identitet inom ramen för svenska så kallade belevade kulturer" (s. 11). Formuleringen är öppen men preciseras undan för undan. I fokus för Öhrbergs studie står den dialogiska samtalsformen så som den kommer till uttryck i två huvudsakliga analysmaterial: essäpress och lovtal inom vittra samfund. Därmed ringas också arenorna för titelns offentliga kommunikation in. Det gäller å ena sidan förhållandet mellan skribent och läsare i nya medieformer, å andra sidan de slutna sällskap där frågor om offentlighet och medborgarskap förhandlas. Centralt för Öhrberg är att i de retoriska sammanhang, eller samtal, som förs inom belevade kulturer så bestäms också ramarna för offentligheten. Texterna har med andra ord en performativ aspekt som är avgörande för framväxandet av den svenska offentligheten under 1700-talet. Samtalets retorik skapar, menar Öhrberg, en diskursiv föreställning om offentligheten som i sin tur är med och påverkar denna. För författaren betyder detta att materialet är normativt och exkluderande: Vad är det goda samtalet och vem får lov att delta i det? Med detta får också frågor om kön och makt en självklar roll i Öhrbergs studie.

En historiker med förankring i den språkliga vändningen bör alltså känna igen sig. Retorik ges en vidare betydelse än som utsmyckad eller förledande övertalning i en talsituation. En sådan syn på retorik är välkommen och präglar också det svenska forskningsfältet i stort. Liknande angreppssätt återfinns både i Jon Viklunds och i Sofi Qvarnströms avhandlingar där respektive forskare betonar retoriska funktioner i kritisk prosa och fiktiva texter. Språk ges här en politisk handlingskraft.

Igenkänningsfaktorn underlättas också av att litteraturvetaren Öhrberg är noga med att placera sin studie i historisk kontext. Ett annat exempel på släktskap mellan ämnesgränserna är hur begreppet offentlighet diskuteras och problematiseras utifrån två för historiker välkända namn, Jürgen Habermas och Hannah Arendt. Boken präglas för övrigt av en initierad och återkommande dialog med forskningen, ofta i huvudsak den internationella. Också i valet av återopade forskare kan en historiker känna sig trygg. Faktum är att ett visst intresse för teoretiska resonemang à la Joan W. Scott och Judith Butler nog förutsätts av författaren.

Efter den ingående diskussionen av studiens ramar följer två empiriska kapitel. Öhrberg återopar förvisso ett brett material men tyngdpunkten ligger i det första på essäpressens samtalssituationer, det vill säga de texter där en dialogisk kommunikation upprättas med läsaren genom tilltal samt de textställen där det goda samtalet kommenteras (som författaren kallar ”metakommunikativa aspekter”, s. 176). Det andra empiriska kapitlet tar sig an ytterligare en tidstypisk företeelse: slutna sällskap. I sådana sammanslutningar, menar Öhrberg, placeras frågor om vältalighet, identitet och medborgarskap högt upp på dagordningen. Öhrberg finner att synen på det goda samtalet, liksom på den goda medborgaren, här bäst studeras genom demonstrativ retorik (epideiktik) genom de lovtal som hölls inom sällskapen. De till synes olikartade materialtyperna binds samman av att båda är moraliskt genomsyrade där inte minst skapandet av *exempla* spelar stor roll. Kön och konsumtion poängteras särskilt av författaren som viktiga ingredienser i dessa. Den effeminerade mannen, språttöken, liksom den skvallrande kvinnan var återkommande stereotyper som satte gränser för det offentliga samtalet. Likaså förkastades lyxkonsumtion. Här finns för övrigt ett intressant släktdrag med den romerska retoriken som under sin

republikanska storhetstid också återkommande misstänkliggjorde det måttlösa och utsvävande. Även vad gällde den offentliga kommunikationen förordade 1700-talstexterna mätta: alltför pedantisk lärdom hänades, liksom kaffehusens skvaller och förtal. Återkommande i texterna identifierar författaren en ambivalent hållning till kvinnans deltagande i samtal.

Intressant nog finner Öhrberg att materialet bara i ringa utsträckning intresserar sig för den klassiska retorikens former. Utgångspunkten till trots pekar därmed studiens resultat inte huvudsakligen på hur den klassiska retorikens modeller påverkar samtalet och forandet av offentlig kommunikation under tidsperioden. Det kvardröjande intrycket är snarare texternas moralisk-retoriska funktion där gränser för det accepterade och för vem som är accepterad konstrueras utifrån en moralisk diskurs.

Boken är uppslagsrik och ambitiös. Författaren påtalar själv att den process hon undersöker är komplex och svår-fångad, men detta till trots rör hon hem en rad viktiga poänger. Öhrberg vänder och vrider på alla sina begrepp och den teoretiska apparaten är väloljad. Särskilt uppskattad är den flyhänta genomgången av retorik och vältalighet. Om någon invändning ska göras – åtminstone i frågan om tvärvetenskapligt släktskap – så är det att den retoriska begreppsapparaten stundtals riskerar att exkludera vissa läsare.

Detta är emellertid en randanmärkning. Öhrberg har skrivit en bok med stort värde för 1700-talshistoriker, som dessutom innehåller initierade diskussioner med övergripande intresse för retoriska analyser i allmänhet. Man kan därför bara hoppas att boken finner en stor publik bland historikernas skara.

Isak Hammar

Kris och kristnande. Olof Ekmans kamp för kristendomens återupprättande vid Stora Kopparberget 1689–1713. Pietism, program och praktik

Urban Claesson

Makadam, 2015, 265 s.

Åren kring 1700 har gått till historien som en brytningstid i Europa. Bland annat har perioden uppmärksammats som en skördetid för mer individfokuserad spiritualitet: kväkare, jansenister, kvietister och pietister samlade på olika håll många sympatisörer. "Pietist" var från början en pejorativ benämning på anhängare till de rörelser som växte fram kring de lutherska prästerna Philipp Jacob Spener i Frankfurt på 1670-talet och senare August Hermann Francke i Halle på 1690-talet. Båda städerna frekventerades rikligt av svenska präststudenter. Banden till det lutherska Tyskland var även i övrigt starka, inte minst genom den gemensamma bokmarknaden.

I kyrkohistorikern Urban Claessons bok om pietistsympatisören och Faluprästen Olof Ekman (1639–1713) behandlas en tidig och sällan studerad tid av pietismens historia i Sverige, före det att kyrkliga och världsliga myndigheter hade börjat motarbeta rörelsen. Kanske är det frånvaron av konflikter som har gjort Ekman till något av en doldis i den svenska pietismens historia. Hans eftermäle är framför allt kopplat till boken *Sjönödslöfte* (1681) som var en dyrgrip på den svenska bokmarknaden i början av 1700-talet och som trots sin kontroversiella status trycktes i en andra upplaga 1725, för säkerhets skull försedd med ett förord där Ekmans svärson Petrus Tillæus tog avstånd från den samtida mer radikala pietismen.

Till skillnad från de flesta studier om tidig svensk pietism står hos Claesson inte konfliktlinjerna mellan pietismen och den lutherska ortodoxin i fokus. Ekmans verksamhet belyses utifrån pietistiska skrifter men lika mycket utifrån hur han

tillämpade den svenska kyrkolagen från 1686. I detta arbetssätt är Claesson inspirerad av kyrkohistorikern Thomas Kaufmanns plädering för att betrakta pietism och luthersk ortodoxi som delar av en "luthersk konfessionskultur" snarare än att fokusera på motsättningarna mellan sådana idealtyper. Claesson för exempelvis fram det "gemensamma" intresset för ökad kristendomsundervisning, vilket man får säga också var en enande faktor mellan pietister och antipietister till och med under de mest intensiva konflikterna i början av 1700-talet.

I stället för att undersöka konflikter fokuserar Claesson på att empiriskt pröva två mer socialhistoriska hypoteser om varför pietismen uppstod (eller möjligtvis varför den fick genomslag, på den här punkten saknas klarhet i undersökningen). Den första tesen är att pietismen uppvisade en särskild funktionalitet i industrisamhällen. Falun var med sin koppargruva ett typiskt industrisamhälle. Den för sammanhanget mest betydande skillnaden gentemot vanliga jordbrukssamhällen var antagligen den annorlunda arbetsrytmen. Fler gemensamma lediga stunder gav upphov till ökat alkoholintag och hasardspel, vilket enligt Claesson provocerade Ekman till att välja mer "omvändelseinriktade texter" till sina predikningar. Industrisamhällets förutsättningar motiverade alltså på så vis pietistisk fromhet. Vidare för Claesson ett resonemang där han kopplar gruvmästaren Harald Lybeckers sätt att möta protesterande gruvdrängar en och en till pietismens individcentrering. Möjligtvis bör detta emellertid betraktas som en form av pastoral strategi som var mer allmänt utbredd. Poängen här borde kanske snarare vara att en gruvmästare inspirerad av pietismen agerar pastoralt.

Den andra tesen är att pietismen – likt flera av ovan nämnda rörelser – bör ses som ett svar på 1600-talets "kriser". I historiska översiktsverk brukar dessa 1600-talskriser primärt definieras som krig, klimatförsämringar och uppror, men Claesson avser här något annat. Utgångspunkten tas i en

lokal kris av olyckskaraktär: ett omfattande gruvras vid midsommar 1687. Gruvraset torde ha väckt stor uppmärksamhet i bygden. På uppdrag av Bergskollegiet tog Västerås biskopen Carl Carlsson (1642–1707) fram en särskild ”gruvbön” som en direkt reaktion på raset. I bönen anbefalls gruvdrängarna i Guds händer, men i Ekmans redigerade bön skulle drängarna be bönen i första person pluralis. I detta läser Claesson in ett teologiskt budskap: drängarna har själva ansvar för att aktivt anbefalla sig i Guds händer. Möjligtvis inbegriper förändringen av bönen också en individualisering av det syndastraff som ett gruvras tolkades som. Hartmut Lehmann, som är den forskare som pekat ut kriserna som lämpligt studieobjekt, menade att det var de apokalyptiska stämningarna runt kriserna – deras karaktär av tecken på Kristi snara ankomst – som gjorde dem till en lämplig jordmån för pietistiska budskap. Claesson tar emellertid inte upp några sådana apokalyptiska budskap i Falun till diskussion. I stället är det pietismens pedagogik som hamnar i fokus, som gruvbönens aktiva formuleringar. Här kunde det ha varit intressant dels med en precisering av det väl vida krisbegreppet (vad är en kris? finns det olika kriser?), dels med en diskussion av vilka olika dimensioner av det pietistiska budskapet som kom till uttryck respektive inte kom till uttryck i Falun.

Claesson har ställt en högintressant fråga och utformat en passande fallstudie under en period i pietismens svenska historia som vi vet ganska lite om. Vad som emellertid lyser med sin frånvaro är resonemang om orsakssamband. Vi får veta en hel del om det kyrkliga arbetet i Falun och hur handlingarna kan kopplas till pietistiska idéer. Men frågan om vad gruvraset 1687 i sig betydde för pietismen i Falun blir hängande i luften. Finns det något som pekar på att gruvolyckan bidrog till en starkare ställning för pietistisk spiritualitet? Fungerade den som en ingång till pietismen för någon av de inflytelserika ämbetsmännen eller gruvdrängarna? Eller bör gruvraset snarare betraktas som en händelse som

redan övertygade pietistiska företrädare lät passa in i en pietistisk logik? Nu är det inte säkert att det tillgängliga materialet, exempelvis händelserna kring gruvbönen, medger några klara svar på dessa frågor. Men det är rimligtvis den typen av samband som bör diskuteras närmare för att söka svar på den övergripande frågan om vilken roll pietismen och Ekmans gärning spelade i gruvkrisen.

Johannes Ljungberg

Hedvig Elisabeth Charlotte.
Hertiginna vid det gustavianska
hovet

My Hellsing

Atlantis, 2015, 320 s.

Vilka har varit de drivande aktörerna i den historiska utvecklingen? Och hur har dessa aktörer påverkat utvecklingen? Har enskilda personer haft ett stort, eller bara ett begränsat inflytande? Och vilka arenor har dessa aktörer verkat på?

Med utgångspunkt i bland annat dessa frågeställningar har *My Hellsing* skrivit en intressant och lättillgänglig bok om det svenska hovet från mitten av 1770-talet fram till Gustav III:s död 1792. Boken är en version av hennes doktorsavhandling i samma ämne från 2013 med titeln *Hovpolitik. Hedvig Elisabeth Charlotte som politisk aktör vid det gustavianska hovet*. Enligt Hellsing har denna version utvidgats och fördjupats jämfört med avhandlingen. En något avskalad metoddiskussion har samtidigt kombinerats med en mycket omfattande notapparat, något som är positivt för den som vill kontrollera fakta eller läsa in sig ytterligare på olika frågor.

Hellsing stannar dock inte vid de generella frågeställningar som angavs ovan. Hon har ett vidare syfte och program som motivation till att skriva denna bok, bland annat att med utgångspunkt i det goda källmaterial som finns att tillgå i form av Hedvig Elisabeth Charlottes dagbok eller journal göra en mer ingående beskrivning

av personen Hedvig Elisabeth Charlotte. Dagböckerna omfattar åren 1775–1818, med månatliga brev och uppteckningar som samlade ger en sammanhängande bild av tidens händelser. Dagböckerna har inte tidigare varit föremål för en studie av detta slag, det vill säga inte främst för att belysa andra studerade personer och händelser, utan för att belysa personen Hedvig Elisabeth Charlotte och hennes roll.

Till detta material kommer en stor mängd brev till olika vänner, liksom de bevarade biljetterna, vilka Hellsing ser som viktigast och mest intressanta för att få inblick i de mer politiska aspekterna av hertiginnans liv. Här skulle man dock kunna önska mer av en metoddiskussion. Om vi jämför med vår egen tid så kanske biljetterna kan liknas vid sms eller Facebook-inlägg: snabba anteckningar utan närmare eftertanke. Hur skulle vi själva se på att bli bedömda i eftervärldens ögon utifrån dessa?

Hellsing har dock även ett vidare syfte med sin analys, nämligen att, i linje med avhandlingens ambition, belysa hovet som "familjefirma", snarare än som enmansföretag. I det sammanhanget strävar Hellsing efter att komplettera bilden av den studerade perioden och fördjupa inblicken i hovlivet genom att analysera aktörerna i deras vardag och i informella politiska situationer.

Boken ger huvudsakligen tre olika perspektiv på Hedvig Elisabeth Charlotte och hovlivet: det personliga och familjära, hovlivet och de olika slottsmiljöerna där hovet vistades samt politiska aspekter av Gustav III:s regim samt inrikes- och utrikespolitik.

Ur ett rent mänskligt perspektiv kan det inte ha varit någon särskilt enkel roll som den 15 år gamla hertiginnan kom att introduceras i vid ankomsten till Stockholm. Hennes blivande make hertig Carl, kungens bror, var 12 år äldre och förefaller inte ha varit överdrivet engagerad i detta resonemangsåktenskap. Själva bröllopet omgärdades i sig, enligt Hellsings beskrivning, av ett närmast löjeväckande ceremoniel, som Gustav III själv hade komponerat

och föreskrivit. Att förhoppningarna om en arvinge inte uppfylldes gjorde att hertiginnan snart kom att leva i stort sett ensam.

Den icke schemalagda tiden i de officiella sammanhangen vid hovet tillbringade uppenbarligen hertiginnan till stor del med sina väninnor eller med andra medlemmar av det centrala adelskapet. Ett fåtal personer förefaller ha stått i centrum för hertiginnans umgänge, med Sophie von Fersen som centralgestalt. Sysselsättningarna och omständigheterna var utan tvekan "de rätta" med en hög standard och prestigefyllda sammanhang, allt i relation till den tid de levde i.

Inom denna ram av snävt familjeliv och en relativt begränsad vänskrets finns samtidigt ett stoff av mer politiska situationer och händelser där Hedvig Elisabeth Charlotte hade en ovanligt bra inblick. Ett tema är hennes syn på och relation till Gustav III. Hedvig Elisabeth Charlotte tycks ha utvecklats från att under de första åren ha varit en nära vän, eller åtminstone förtrogen till kungen, till att successivt stå för ett ökande tvivel på hans förmåga att leda landet och regera på ett framgångsrikt sätt. Hertiginnan ger i detta avseende ett skarpt och initierat porträtt av monarkens brister i sin ledarroll. De sista åren av Gustav III:s levnad tycks Hedvig Elisabeth Charlotte ha haft en mer eller mindre öppet ifrågasättande och oppositionell roll, bland annat som vän till flera av dem som intrigerade och opponerade mot kungen under denna tid.

Hellsing redogör bland annat för ett samförstånd mellan Hedvig Elisabeth Charlotte och ett antal av hennes förtrogna, däribland Carl Brelin, Carl Göran Bonde och Gustaf Adolf Reuterholm, om en intrig mot kungen. Syftet med samförståndet var bland annat att ge hennes make hertigen stöd i att åstadkomma något slags förändring i riksstyrelsen, så att förenings- och säkerhetsakten från 1789 sattes ur spel. Här finns utan tvekan tecken på en aktiv och oppositionell roll och en organisationsförmåga hos hertiginnan. Samtidigt kan man inte låta bli att reflektera över att det hela

har något av sällskapsspel över sig. Det gällde kanske lika mycket att förmå kungen att behandla några av de fångslade oppositionella vännerna till Hedvig Elisabeth Charlotte mildare som att verkligen utmana kungamakten. Det är som om påverkan på verkligt brännande politiska frågor, som skulle kunnat få betydligt mer allvarliga konsekvenser om de drivits till sin spets, i avgörandets stund kom att reduceras till ett personligt spel. Eller var det kanske aldrig syftet att åstadkomma mer än personliga fördelar i den snävare umgängeskretsen?

Efter denna genomgång av Hellsings bok är det dags att återvända till frågeställningarna om vilken roll Hedvig Elisabeth Charlotte hade vid det svenska hovet. Var hon en person som kunde agera i eget namn och på eget initiativ i mer politiska sammanhang? Eller var det så att hovet i allt väsentligt cirkulerade kring den enväldige monarken och att övriga personer, i synnerhet kvinnorna, förvisades till att spela biroller? Denna grundfråga får inte något helt entydigt svar i boken.

Å ena sidan visar Helsing att hertiginnan gav uttryck för relativt tydliga synpunkter på och kritik av Gustav III:s maktutövning, och hade en god insikt och tidvis också uppträdde som aktör i tidens politiska processer. Å andra sidan förefaller utrymmet att agera ha varit snävt för kvinnorna vid hovet. Man tvekar över hur det kan ha varit. Är det den oerfarna tonåringen Hedvig Elisabeth Charlotte som vi ska se framför oss? Eller är det en mer medveten politisk spelare? En rimlig bedömning är sannolikt att hertiginnans större politiska inflytande kom i samband med förmyndarregeringen, processerna kring 1809 års omvälvning och senare under drottningperioden.

Även om det övergripande syftet med boken kanske inte infrias fullt ut kan detta säkert fullföljas i ett framtida projekt om Hedvig Elisabeth Charlottes senare liv och turerna kring 1809 års omvälvning. Jag ser fram mot en sådan fortsättning.

Björn Hasselgren

Staden mellan vågorna.
Stockholmspolitik i brytnings-
tider 1945–2014

Torbjörn Nilsson

Stockholmia, 2014, 367 s.

När jag blev tillfrågad nappade jag direkt på tanken att läsa och ha synpunkter på Torbjörn Nilssons bok om politiken i landets huvudstad. Mitt intresse stegrades när jag några sidor in i såg mig åtminstone indirekt apostroferad. Författaren konstaterar att Stockholm lämnats utanför kommunforskningen i Sverige. Som gammal kommunforskare kände jag mig åtminstone medansvarig för detta. Torbjörn Nilssons analyser kan komma att visa om beslutet att i huvudsak lämna Stockholm utanför var riktigt. Den viktigaste grunden för beslutet var att Stockholm genom sin storlek och som huvudstad skulle avvika så mycket att jämförelser med andra kommuner skulle vara av mindre intresse. Här kommer vi att få en del av svaret.

Boken är en sammanfattande slutrapport av forskningsprojektet "Makten i stads-
huset – partier och politik i fullmäktige". Bokens författare var en av ledarna för detta forskningsprojekt som pågått från 2007 till 2014 och ingår som en del i Stockholmsforskningen. Det ska direkt sägas att boken ger en intressant och spännande överblick över ett antal huvudpunkter i Stockholmspolitiken under de senaste sju decennierna. Den är säkerligen mycket intressant för en stockholmare men kanske ännu mer för den som inte följt politiken i huvudstaden mer än på avstånd.

Författaren låter sin framställning styras av tre teman: staden och omvärlden, partierna och politiken, demokratin och organisering. De sju decennierna från 1945 till 2014 bryter han sedan ned i fyra perioder mellan vilka politiken i Stockholm uppfattas skilja sig åt internt och i relation till omvärlden. Därtill inleder författaren med en exposé över stadshuspolitiken och stadens utveckling under första hälften av

1900-talet. Som läsare slås man här direkt av i hur stor utsträckning det är samma frågor som dominerar här som under den senare delen av århundradet. Frågor som till exempel stadens förhållande till den omgivande regionen, skatte-, bostads- och planfrågor. Den disposition som författaren valt med en periodindelning och tre återkommande huvudperspektiv förefaller ganska övertygande och är lätt att följa även om den i några fall leder till ett par onödiga upprepningar.

Under den första perioden med start 1945 är Stockholm fortfarande en industristad med tidvis brist på arbetskraft och en mycket stor inflyttning från andra delar av landet. Inflyttningen gör bostadsfrågan minst lika brännande som i dag. Problemet i Stockholm är framför allt tillgången på mark för att bygga bostäder. En viss inkorporering sker från omgivande kommuner och staden köper också mark i kranskommunerna, något som leder till motsättningar mellan Stockholms stad och många kringliggande kommuner. Redan då framfördes krav på att Bromma skulle läggas ned och marken användas för bostäder. Inflyttningen ställde nya krav på transporter och på skolan. Tunnelbanan skulle lösa trafikproblem och efter försök i delar av staden växte enhetsskolan (senare grundskolan) fram som en lösning på stora olikheter i utbildningen. Skattenivån var en central politisk stridsfråga. Utbyggnaden kostade pengar! Motsättningarna mellan partierna i skattefrågan gick inte efter en höger-vänster-linje. Sammansättningen av majoriteterna varierade.

Den andra perioden startar 1958 och karaktäriseras till en början av en stark tro på tillväxt. Ett stort problem var möjligheten att låna pengar efter att Riksbanken beslutat om begränsningar i lånemöjligheterna. Frågan om markupplåtelse via köp eller tomträtt var en klar höger-vänster-fråga. Omvandlingen av City och almstriden i Kungsträdgården ledde till medborgarkrav på större inflytande mellan valen. Politikerna kände sig missledda av tjänstemännen i kommunen och lös-

ningen blev fler politiska tjänstemän med lojaliteten hos politikerna. Även om motsättningarna var stora i vissa frågor fanns fortfarande en tradition av att en duglig oppositionspolitiker kunde fortsätta som borgarråd och rotelansvarig. Samregerandet levde vidare. Framför allt under denna period slås man av den nära personkoppningen mellan rollerna som tjänsteman i stadshuset, politiker i stadshuset och ledande politiker på den nationella arenan. Det var inte långt mellan stadshuset och kanslihuset.

Tiden från början av 1970-talet fram till mitten av 1980-talet vill författaren, med viss tvekan inför ordvalet, karaktärisera som en brytningsperiod. Planeringstänkandet blev mindre självklart och stora satsningar på såväl trafik, cityomvandling som bostadsbyggande bromsades upp. Landstinget hade tagit över sjukvård och kollektivtrafik och blev alltmer en från staden separat verksamhet. Man återtog också officiellt benämningen "stad". Musikskolan Adolf Fredrik och kolkraftverket i Värthamnen är exempel på frågor som väckte politiska motsättningar. Miljötänkandet började vinna inflytande och staden fick ett nytt politiskt parti, Stockholmspartiet. Den stora debatten om Pyslingen som huvudman för förskolor förebådar de privatiseringar som blir stridsfrågor från andra hälften av 1980-talet.

Författaren väljer att se 1986 som startår för den avslutande perioden. Läsaren känner nu antagligen direkt igen ett antal stora frågor. Införande av stadsdelsnämnder och trängselskatt är kanske de mest omdebatterade. Privatiseringar blev ofta förekommande med friskolor som väl synliga exempel. Ur politisk synpunkt kännetecknas perioden av upprepade maktskiften i stadshuset. Dessa maktskiften fick också en tydligare effekt genom införandet av så kallat majoritetsstyre. Oppositionen fick också fortsättningsvis borgarrådsposter men nu utan rotelansvar. Stockholm hade tidigare periodvis känt sig motarbetat av landet i övrigt och ibland också av regeringen. Under denna period växte

självförtroendet och man såg sig snarare som motor i landets ekonomi, något som författaren utvecklar med viss entusiasm.

Boken ger läsaren mycket spännande och intressant information om olika frågor i Stockholmspolitiken, information som är intressant i sig men som dessutom illustrerar olika politiska förändringar. Kommunpolitiker brukar, oavsett parti, hävda att kommunpolitik har en annan karaktär än rikspolitik. Man är bland annat mer pragmatisk och alltså mindre ideologisk. Generellt sett tror jag att kommunpolitikerna har rätt i detta avseende. Kommunpolitik är delvis annorlunda än rikspolitik. Den bild man här får av Stockholmspolitiken är emellertid en annan. Partiskillnaderna förefaller ha varit större än i många andra kommuner. Detta gäller särskilt under den senare delen av perioden då också växling vid makten blir vanligare. Man kan ana att den geografiska och personmässiga närheten till rikspolitiken har betydelse. Direktkontakt med regeringen är vanligare än i de flesta andra kommuner. Samtidigt är man, som författaren understryker, mycket sen med införande av stadsdelsnämnder och sen med att införa det som författaren något oegentligt benämner majoritetsstyre. Stockholmspolitiken förefaller vara ganska traditionsbunden.

Folke Jobansson

Den går an. Jämställdhetsombudsmannen i Sverige 1980–2008

Eva Blomberg

Universus Academic Press, 2015, 207 s.

Ungefär samtidigt som jag får Eva Blombergs bok *Det går an* i min hand överlämnar Jämställdhetsutredningen till regeringen sitt betänkande *Mål och myndighet. En effektiv styrning av jämställdhetspolitiken* (SOU 2015:86). I utredningen rapporteras hur jämställdheten mellan kvinnor och män har utvecklats de senaste tio åren

och enligt utredaren går utvecklingen för långsamt och i vissa avseenden åt fel håll. Ett av utredningens förslag – det medialt mest uppmärksammade – är inrättandet av en jämställdhetsmyndighet som ska bistå regering, statliga myndigheter och andra aktörer med kunskap samt befrämja samordning av olika jämställdhetsinsatser.

Förslaget om en jämställdhetsmyndighet presenteras sju år efter nedläggningen av Jämställdhetsombudsmannen (JämO), den myndighet vars historia och verksamhet Blombergs bok handlar om. Också JämO:s uppdrag var att arbeta för främjande av jämställdhet mellan könen och Blomberg behandlar hur frågor om jämställdhet och könsdiskriminering formulerades politiskt under 1970-talet, hur politiseringen resulterade i JämO:s tillkomst och i vad mån myndigheten därefter kom tillrätta med de problem den var satt att hantera.

Den senaste jämställdhetsutredningens betänkande visar att Blomberg behandlar frågor som i hög grad äger bäring också i dag. Det är därför med stort intresse som jag griper mig an studien av JämO:s historia. I Blombergs undersökning riktas intresset mot hur könsdiskriminering och bristande jämställdhet hanterades i 1970-talets Sverige och fram till dess att myndigheten avvecklades 2008. Med detta placeras vi inledningsvis i ett historiskt sammanhang som på avgörande punkter skiljer sig från dagens. I takt med att vi får följa JämO fram till dess nedläggning, rör vi oss dock genom en tidsperiod präglad av förändring. Den svenska välfärdsstaten har ”marknadsanpassats”, arbetslivet genomgått avgörande förändringar, Sverige blivit medlem i EU, etcetera. Dessa förhållanden ges i *Det går an* en relativt framträdande roll, i det att de antas påverka JämO:s arbete.

Blombergs syfte är att undersöka vilken sorts jämställdhetspolitik som utformats genom JämO:s verksamhet samt hur de institutionella ramarna för verksamheten förändrats, att undersöka vilka konflikter JämO:s arbete skapat och hur konfliktområdena förändrats samt att diskutera ”hur könsdiskriminering har åtgärdats samt

vilka dilemman och problem som alstras genom myndighetens arbete” (s. 15). Det källmaterial som används utgörs av enskilda medborgares diskrimineringsanmälningar till JämO samt av jämställdhetsplaner som skickats in till myndigheten av arbetsgivare. Ytterligare källmaterial utgörs av offentliga dokument, såsom lagtexter, regleringsbrev, pressmeddelanden, tidningsmaterial, samt protokoll och verksamhetsberättelser från JämO.

I sammanlagt åtta kapitel får vi följa hur myndigheten tog sig an sitt relativt omfattande uppdrag och hur dess arbete under tid förändrades i takt med det svenska samhällets omvandling. Blomberg har disponerat sin text på så sätt att de resultat som utvinns ur eget källmaterial relativt genomgående och fortlöpande relateras också till andra studier av JämO, av den svenska kvinnorörelsen samt av genusforskningens utveckling och politiska betydelse. Återkommande knyts i texten även an till de institutionella och politiska förändringar som i form av nyliberalism, marknadsanpassning, arbetsmarknadens avreglering, globalisering och EU-inträde kom att prägla politik och praktik under de här aktuella åren.

Vi får i boken ta del av intressanta beskrivningar och analyser av hur JämO:s verksamhet bedrevs och förändrades. Här beskrivs hur arbetet med diskrimineringsärenden, jämställdhetsplaner och andra aktiviteter nådde framgång, stötte på motstånd och ibland gav upphov till öppen konflikt. Av författarens analys av diskrimineringsärenden framgår hur svårt JämO ibland hade att avgöra vilka erfarenheter som enligt lagens bokstav skulle klassificeras som könsdiskriminering och – i ett eventuellt andra steg – hur fallen framgångsrikt skulle drivas gentemot arbetsgivaren ifråga. Av genomgången av JämO:s arbete med olika typer av aktivt jämställdhetsarbete visas vidare hur myndighetens legitimitet och auktoritet återkommande sattes ifråga av bland annat arbetsgivare, vilket efter några år i sin tur resulterade i lagändringar. När det gäller just sättet att bedriva jämställd-

hetsarbete urskiljer Blomberg hur JämO:s arbete förändras mellan olika tidsperioder. Medan myndighetens roll 1980–1993 gör skäl för benämningen ”jämställdhetsivraren”, är ”jämställdhetspolisen” enligt Blomberg en mer passande benämning för 1994–2008. Denna indelning antas motiverad av skillnader i myndighetschefernas respektive mål och arbetssätt såväl som av skillnader i myndighetens institutionella förutsättningar, inte minst i form av gällande lagstiftning. I ett ytterligare kapitel, ”Den krackelerade jämställdheten”, behandlas den senare tidsperioden mer ingående, nu med primärt fokus på samhällsdebatten och på den kritik som under perioden riktades mot JämO från olika samhällsaktörer. Blomberg argumenterar för att denna debatt bör förstås i ett större sammanhang i vilket en mer allmän kritikväg mot jämställdhet och feminism gjorde sig gällande. Av betydelse blev här också nationella och internationella förhållanden såsom förändringar inom svensk politik och förvaltningsstruktur, arbetsgivarförningens och fackförningars inställning till jämställdhetsarbete, kvinnorörelsens kamp och genusforskningens utveckling samt kvinnors ställning i FN:s arbete för mänskliga rättigheter.

De frågor Blomberg reser i sin studie är som sagt angelägna i en tid där möjligheterna att nå ökad jämställdhet genom myndighetsåtgärder fått förnyad aktualitet. Inte minst ger boken skäl att anta att den effektivare styrning av jämställdhetspolitiken som en ny myndighet nu förväntas bidra till, också torde vara beroende av en mängd andra relativt mäktiga och motståndskraftiga aktörer och strukturer. Samtidigt som Blombergs strävan att förstå JämO:s tillkomst och verksamhet i ett större sammanhang alltså ter sig rimlig, är det också här jag finner grunden till en del av de svårigheter som texten bitvis bjuder läsaren. Å ena sidan ger de många tolkningsramarna möjlighet till en kreativ presentation och analys av det egna källmaterialet. Å andra sidan bidrar samma omständighet till en text i vilken det

ibland är svårt att orientera sig. Den relativt ambitiösa ansatsen ställer med andra ord stora krav på struktur och tydlighet. I båda dessa avseenden uppvisar Blombergs bok betydande ojämnheter varför svaren på de frågor som inledningsvis ställs inte blir så klargörande som de skulle ha förtjänat.

Agneta Hugemark

The Holocaust and French Historical Culture, 1945–65

Johannes Heuman

Palgrave Macmillan, 2015, 211 s.

Hur blir en samtida händelse historia? Det räcker uppenbarligen inte med tid. Allt som har hänt är dåtid, men mycket få händelser blir historia värd att undersöka, minnas eller lära ut. På ett grundläggande plan behövs en berättelse och med den ett antal kontexter, en början och ett slut, en orsak och en verkan. Men detta räcker ändå inte.

I historikern Johannes Heumans omarbetade doktorsavhandling, nu utgiven utan sin ursprungliga titel *The Quest for Recognition*, understryks dock två oundvikliga – om än inte alltid bland historiker särskilt populära – beståndsdelar. För det första måste berättelsen vara funktionell. Av olika funktioner och behov tycks politiska, vetenskapliga, existentiella och moraliska vara av central betydelse. För det andra måste berättelsen fylla en funktion för *någon*. Det vill säga: Det måste finnas en sändare och en mottagare, någon som vill berätta och någon som vill lyssna. En händelse skriver helt enkelt inte in sig själv i historien. Aktörer måste därför stå beredda att båda söka förstå det förflutna och förhandla med sin samtid. Ibland är detta lätt, ibland svårt och omständligt. Heuman undersöker det senare.

I boken, som tar sin början i Frankrike direkt efter andra världskrigets slut, står den nyligen avslutade förintelsen av Europas judar i centrum. Landets stora

judiska befolkning hade fallit offer för både nazisternas ockupation och den inhemska Vichyregimens antisemitiska politik. Av ungefär 80 000 deporterade judar återvände knappt hälften. Religiösa och intellektuella ledare hade, i Frankrike liksom i andra ockuperade länder, rensats ut och för många i den yngre generationen hägrade en framtid i Palestina. Likväl var den judiska minoriteten i efterkrigstidens Frankrike den största i Västeuropa. Här om någonstans borde det således ha funnits stöd för och intresse av att minnas förintelsen och skriva dess historia. Heuman visar dock på ett övertygande sätt att nationella historiekulturer sällan fungerar så enkelt. Särskilt inte när händelsen ifråga utmanar nationella myter och identiteter.

Bokens studieobjekt är det Parisbaserade *Centre de documentation juive contemporaine* (CDJC), grundat i Grenoble 1943 av östeuropeiska judar som hade emigrerat till Frankrike under mellankrigstiden. Tillsammans med ett antal liknande organisationer på andra håll i Europa avsåg de samla in bevis och dokumentera de nazistiska brotten. Under Isaac Schneersohns outtröttliga ledning försedde CDJC inte bara ett antal krigsribunaler med dokumentär bevisning, utan grundade också ett omfattande forskningsbibliotek, publicerade tidskrifter och centrala monografier. Under 1950-talet var man ansvarig för uppförandet av *Tombeau du Martyr Juif Inconnu*, i dag *Mémorial de la Shoah*, trots motstånd både från Frankrikes judiska befolkning och från ett Israel som ansåg att förintelsens minne var deras ansvar. CDJC arbetade, med andra ord, oftast i motvind. I och med kalla krigets utbrott isolerades centret ytterligare när deras östeuropeiska samarbetspartners hamnade bakom järnridån.

Heumans bok belyser främst två historiekulturellt viktiga utmaningar. Den första synliggör tydligt varför Frankrike, sin stora judiska minoritet till trots, hade svårt att hantera förintelsen som en specifikt judisk angelägenhet, något som enligt Heuman också förklarar varför de franska judarnas

historia mestadels har skrivits av personer utifrån. Frankrikes minoriteter var nämligen, av tradition, i första hand franska medborgare och endast i andra hand etniska och religiösa minoriteter. Detta övergripande samhällskontrakt gav, menar Heuman, eko i den nationella historieskrivningen. Å ena sidan pekades minoriteter sällan ut, å andra sidan fanns det lite utrymme för dessa gruppers egen historieskrivning. Detta är givetvis ingen ny kunskap, men Heuman visar på ett mycket intressant sätt hur förintelsens tidiga historiografi på grund av detta blev en ständig balansgång mellan att minnas förintelsens judiska offer och hela den kultur som hade försvunnit bland gaskamrar och taggtråd, och därmed hantera anklagelser om "separatism", och att samtidigt understryka fransk patriotism och republikanism.

Den andra utmaningen tycks ha varit än svårare för CDJC. Heuman visar genomgående att den period av tystnad som tidigare förintelseforskning har menat följde på krigsslutet i samtliga europeiska länder behöver nyanseras. Självklart var det så att många av de som överlevde kriget gärna såg framåt. Få ville prata om det som hänt, och många av de som fallit offer för det nazistiska våldet skulle aldrig komma att berätta sin historia. Icke desto mindre fanns det organisationer som CDJC och dess medlemmar som skrev, pratade och informerade om det som hade hänt. Konferenser, böcker och monument visar tydligt att det fanns en framväxande forskning och minneskultur. Men, understryker Heuman, detta minne såg inte ut hur som helst; allt var inte öppet för diskussion. Den franska historieskrivningen följde i mångt och mycket den berättelse som brukar kopplas samman med Charles de Gaulle, i vilken man sökte läka krigets sår genom att lämna ideologiska konflikter därhän och beskriva den franska motståndsrörelsen som innefattande nästan hela Frankrikes befolkning. Här fanns det med andra ord liten plats för Vichy och dess kollaboratörer. Denna berättelse – med funktionen att bekräfta nationella myter och identiteter – uppre-

pades även i CDJC:s historieskrivning, med få undantag. Man kunde alltså prata om förintelsen, och kanske till och med få människor att lyssna, så länge man gjorde det på rätt sätt och såg till att placera ansvaret för folkmordet någon annanstans. För att bryta denna historieskrivning skulle det under 1960- och 70-talen krävas böcker och filmer producerade utanför Frankrikes gränser. Öviljan att utmana nationella myter och att erkänna kollaboration under kriget är ett mönster som känns igen från flera andra europeiska länder. Om inget annat understryker detta behovet av studier såsom Heumans, där ett utifrånperspektiv kan bli förlösande.

Sammanfattningsvis är Johannes Heumans bok ett välskrivet bidrag till ett forskningsområde under ständig expansion. Inte minst är boken viktig då den bidrar till en mer nyanserad bild av vad som hände, hur man resonerade och vad man prioriterade direkt efter krigsslutet. Majoriteten av den litteratur som har skrivits om Frankrike och förintelsen har annars framför allt valt att fokusera på den efterföljande period då de Gaulles heroiska berättelse kom att falna och krackelera. Resultatet har blivit en något stereotyp bild av 1950- och 60-talen som en period präglad av tystnad. Heumans bok väcker således dessa tidiga röster till liv.

Maria Karlsson

Tysk föreningsverksamhet i Finland och Sverige 1910–1950

Annette Forsén

Gidlund, 2015, 383 s.

Vänskapsföreningars historia är inte bara historia utan bidrar också till insikter om vad som kan hända i dag i nätverk mellan länder i form av påtryckningar, styrning och politisk infiltration som inte alltid är synliga för samtiden. I en nyutkommen bok av Annette Forsén, som bearbetat sin avhandling från 2012 vid Helsingfors universitet (*Deutschland, Deutschland über alles*),

undersöks den tyska föreningsverksamheten i Finland och Sverige. Boken visar hur de stora omvälvningarna i Tyskland under första hälften av 1900-talet i hög grad påverkade de tyska föreningarna i Sverige och Finland, deras verksamhet och medlemmar.

Undersökningen inleds med en översikt av forskningsläget kring skapandet av en nationell identitet. Forsén diskuterar de teorier som framlagts av bland andra Benedict Anderson, Ernst Gellner och Eric Hobsbawm och relaterar dem till sina analyser av verksamheten i gemenskapsföreningar i utlandet. Med ett transnationellt angreppssätt visar hon hur Tysklands politiska utveckling speglades i den tyska föreningsverksamheten i Finland och Sverige. "Transnationalism" definieras som upprätthållande av sociokulturella band över geopolitiska gränser. Se diskussionen om transnationella perspektiv mellan Torstendahl och Eklöf Amirell i *Historisk tidskrift* 2009:2.

Forsén behandlar huvudsakligen de tyska föreningarna i Sverige och Finland, inte i första hand de svensk-tyska och finsk-tyska vänskapsföreningarna som utgjorde en förbindelselänk mellan de tysktalande grupperna och värdländerna. Fokus ligger på de frivilliga tyska föreningarna, som under diktaturen blev föremål för en metodiskt bedriven nazistisk infiltration för att stärka den nationella identiteten. Hennes resultat bekräftar den tidiga statliga kartläggningen av den systematiska nazistpropagandan som genomfördes av dåvarande föreståndaren för svenska säkerhetstjänstens informationskontor Georg K:son Kjellberg, *Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939–1945* (SOU 1946:86).

Det fanns dock hela tiden en opposition mot nazistisk likriktning. En bidragande orsak till att tyska föreningar i Sverige och Finland inte i högre grad opponerade mot nazistinfiltation var att nazisterna arbetade under täckmantel av traditionell klassisk kultur och retorik. Förhållande av nordiska ideal och traditionella värderingar instrumentaliserades i nazistpropagandan

och på det sättet doldes ordens semantiska politiska förändringar, se Birgitta Almgrens analys i "Svensk-tyska föreningar. Mål för nazistisk infiltration" (*Historisk tidskrift* 2015:1, s. 63–91).

Förtjänstfullt begränsar sig Forsén inte till ett ensidigt svenskt-finskt perspektiv utan analyserar också tyskt källmaterial, som ju är oundgängligt i den här typen av undersökning. Många föreningsarkiv har gallrats hårt. Det kan röra sig om utrymmesbrist men föreningsarkiven kan också ha gallrats av rädsla för obekväma sanningar. Forsén berättar att hon upplevt att det funnits osäkerhet, rädsla och ovilja att låta sig intervjuas om sådant som upplevts som politiskt känsliga frågor.

Källsituationen när det gäller de frivilliga föreningarna är något bättre för Sverige än för Tyskland eftersom Sverige inte drogs in i andra världskriget. Från Finland evakuerades tyska medborgare tre gånger – 1914, 1939 och 1944 – och tysk egendom beslagtogs. Protokoll och verksamhetsberättelser har försvunnit.

Men trots stora svårigheter att få fram källmaterial har Forsén lyckats genomföra en noggrann kartläggning av över 60 tyska föreningar i Finland och Sverige. Hennes bok är en minutiös redovisning av omfattande empirisk forskning. Även de minsta detaljer rapporteras med resultatet att de stora linjerna stundom hotar att försvinna när helhetsperspektivet kommer i bakgrunden. Genom att framställningen genomgående pendlar mellan de svenska och de finska tyskföreningarna ställs höga krav på läsarnas perspektivväxling. Men det är en värdefull undersökning som belyser hur tyska sällskaps-, välgörenhets- och yrkesföreningar påverkades under en längre period då Tyskland genomgick fyra regimförändringar. Generellt har immigranter alltid slutit sig samman till olika typer av föreningar för att bevara identitet, språk och kultur i främmande land. Här har Annette Forsén konkret kunnat visa hur politisk utveckling i hemlandet speglas i föreningsverksamheten.

Birgitta Almgren

Avhandlingar

Window of Opportunity. Dutch and Swedish Security Ideas and Strategies 1942–1948

Susanna Erlandsson

Acta Universitatis Upsaliensis, 2015, 284 s.

Susanna Erlandsson disputerade förra året på avhandlingen *Window of Opportunity. Dutch and Swedish Security Ideas and Strategies 1942–1948*. Som titeln signalerar handlar den om den nederländska och svenska regeringens efterkrigsplanering och säkerhetspolitiska vägval i en tid av stor oro och osäkerhet. Att Erlandsson har valt ut två småstater som studieobjekt – som till slut gjorde olika säkerhetspolitiska vägval (allians och alliansfrihet) – beror på att hon har ett uttalat småstatsperspektiv. Småstater, menar hon helt riktigt, är understuderade jämfört med stormakter och kan faktiskt ha ett större manöverutrymme än vad man kan tro under turbulenta perioder i det internationella systemet. Hon skriver att ”the period between World War II and the Cold War will be treated not merely as a transition period but as a window of opportunity in which the policymakers of small states had both the space and felt a compelling urgency to discuss security” (s. 16).

Erlandssons forskningsdesign är nyanserad och balanserad. Hon saknar inte generaliseringsambitioner, men överdriver dem inte heller. Hon utger sig inte för att tala om småstater i allmänhet utan om demokratiska, rika och konsoliderade västeuropeiska småstater. Hon talar om att nyansera snarare än revidera, om att finna både unika och gemensamma drag, och att det jämförande perspektivet kan bidra till detta. Småstaters manöverutrymme och möjligheter att påverka sin egen situation i det internationella systemet, är större när det internationella systemet i sig är under förändring, menar hon.

Argumenten för valen av Nederländerna och Sverige är också genomtänkta och går i samma nyanserade stil: ”They are both similar and different enough for comparison to nuance each country’s national history writing and bring a new perspective on the margin for manoeuvre of small states” (s. 28). Lika elegant och fruktbar är hennes analysram, som hon själv kallar argumentationsanalys, men som lika gärna kunnat kallas strategisk analys; i centrum för analysen står aktörernas idéer om verkligheten, deras intressen och målsättningar, och hur de tänker sig att förverkliga dessa mål (alltså strategier).

Erlandsson har gått igenom ett mycket omfattande källmaterial – en oundviklig konsekvens av den jämförande analysen – med fokus på de båda ländernas parlament, regeringar och särskilt utrikesdepartement. Därutöver har hon använt källor som dagböcker och personarkiv. Alla som jobbat med den typen av material vet hur tidsödande det är och hur svårt det kan vara att få ihop pusslet till en sammanhängande berättelse. Att Erlandsson har lagt ned mycket tid och kraft på att utforma analysramen och forskningsdesignen visar sig dock vara en god investering; analysen i de empiriska kapitlen blir välstrukturerad och resultaten synliga och tydliga samtidigt som de är nyanserade.

Erlandssons huvudresultat är att de två länderna, trots mycket olikartade förutsättningar, hade mycket likartade (”remarkably similar” eller till och med ”strikingly similar”) idéer och strategier kring efterkrigsplaneringen. Nederländerna var ju sedan 1940 ockuperat och landet var medkrigförande på den allierade sidan mot Nazityskland. Dessutom hade landets viktiga koloni, Nederländska Ostindien (i stort sett nuvarande Indonesien), ockuperats av Japan. Sverige, å sin sida, var under stark press under andra världskriget, men undslapp ockupation, och några koloniala intressen fanns inte. Trots dessa stora olikheter lades stor vikt vid idéer och strategier om regionalt och globalt samarbete i båda länderna under

hela den undersökta perioden. Båda länders regeringar drog slutsatsen att samarbete var nyckeln för att å ena sidan minska spänningarna mellan och säkra uppbackning från stormakterna, å andra sidan stärka banden till likasinnade stater för att maximera den egna säkerheten och det nationella inflytandet.

Erlandsson menar därmed att de säkerhetspolitiska vägval – allians och alliansfrihet – som de båda länderna slutligen träffade under blockbildningen 1948–1949 handlade mindre om hur man betecknade de säkerhetspolitiska lösningarna och mer om hur man försökte uppnå maximalt manöverutrymme (eller det något snävare handlingsutrymme, som Erlandsson väljer att beteckna det) och samtidigt garantera statens säkerhet och oberoende.

För Nederländerna innebar detta en anslutning till Bryssel пакten 1948 och till Atlantpakten (sedermera Nato) 1949; för Sverige innebar det en återgång till den traditionella neutralitetspolitiken, men samtidigt ett tydligt ställningstagande för västliga värden inom ramen för FN och en relativt långtgående integration i de västliga ekonomiska, politiska och militära samarbetsstrukturerna. Det faktum att likartade idéer och strategier ledde till olikartad säkerhetspolitik, "points to the fact that non-alignment and alignment were not diametrically opposed" (s. 230), menar Erlandsson. Snarare handlade det om att uppnå samma mål med olika medel: att stärka institutionellt och regionalt samarbete, minska riskerna att dras in i krig och maximera det egna manöverutrymmet i syfte att upprätthålla den territoriella integriteten och den politiska självständigheten.

Detta betyder, enligt Erlandsson, att alliansfrihet och allians är inadekvata som huvudbeteckningar eller etiketter på småstaters säkerhetspolitiska val. Man måste också se till innehållet i politiken och inte bara till formen, och inse att likartade målsättningar kan leda till olikartade vägval. Även om Erlandsson på många sätt vänder sig mot användningen

av dikotomin realism–idealism i internationell politik, så skriver hon därmed in sig i den småstatsrealistiska tradition som i hög grad präglade den nyare forskningen om svensk kallakrigshistoria. Det som är högst prioriterat är den territoriella och politiska självständigheten. Hur man uppnår denna – genom allians eller alliansfrihet – är underordnat.

Avhandlingen hade blivit ännu bättre om Erlandsson explicit hade diskuterat – och kanske också internaliserat – andra tolkningsramar, särskilt dikotomierna avskräckning–förtroendeskapande gentemot Sovjetunionen och dess allierade, respektive integration–avskärmning gentemot Väst. Dessa dikotomier är vanligt förekommande i den danska, norska och svenska kallakrigsforskningen och kunde ha använts för att fånga in det strategiska tänkandet i Nederländerna och Sverige under perioden. Men det övergripande intrycket är att avhandlingen är ett mycket solitt arbete om en formativ epok i de båda ländernas utrikes- och säkerhetspolitiska historia. Den är teoretiskt såväl som empiriskt nydanande, genomtänkt och effektivt skriven. En extra bonus är att Erlandsson har skrivit på (utmärkt) engelska så att hennes forskningsresultat blir tillgängliga för en större krets läsare. Det är något som fler svenska doktorander borde överväga, särskilt när avhandlingen handlar om internationella förhållanden.

Magnus Petersson

Sovjetunionen och svenska vänsällskap 1945–1958. Sällskapet Sverige-Sovjetunionen som medel i sovjetisk strategi

Olov Wenell

Umeå universitet, 2015, 211 s.

Offentlig diplomati handlar om att påverka befolkningen i ett främmande land och enligt statsvetaren Nicolas J. Cull är dess viktigaste uppgift att lyssna. Först när man

samvetsgrant satt sig in i en befolknings attityder och tänkesätt kan man hitta vägar att påverka den. Vid läsningen av Olov Wenells avhandling *Sovjetunionen och svenska vänsällskap 1945–1958* kan man få intrycket att denna sanning gick de sovjetiska utrikesmyndigheterna helt förbi. De tjänstemän som under det första efterkrigsdecenniet skulle påverka den svenska allmänheten var inte bra på att lyssna; i själva verket framstår de som, om inte stendöva, så åtminstone gravt lomhörda.

Det är till exempel svårt att tro att den som verkligen satt sig in i det svenska folkets tänkesätt skulle ha kommit fram till att ”den demokratiska svenska massan” betraktade Sovjetunionen som ett mönsterland, som en förbild. Men det var just vad den Stockholmsbaserade representanten för VOKS, det vill säga Allunionella sällskapet för kulturella kontakter med utlandet, hävdade 1947 i en rapport hem till Moskva. VOKS ansåg också att de svensk-sovjetiska vänsällskapen borde kunna locka till sig ungdomar och fackföreningsmedlemmar och utvecklas till ”massorganisationer”. 1956 hette det i en rapport att ”vanliga människor” i Sverige önskade samarbete med Sovjetunionen. Att vänsällskapen inte blivit en massrörelse berodde inte på bristande sympati för Sovjet utan på att svenskarna inte förstod sällskapens roll och betydelse.

Denna föreställning om en i grunden sovjetvänlig svensk befolkning var i själva verket en förutsättning för att det politiska målet med de sovjetiska propagandainsatserna i Sverige skulle lyckas. Med hjälp av VOKS efterlämnade arkiv, som är avhandlingens huvudkälla, kan Wenell visa att verksamheten främst siktade på att bemöta den amerikanska och brittiska propagandan. Den hade gjort intryck på befolkningen och, hävdade man i Moskva, gjort det svårare för den svenska regeringen att behålla sin oberoende, neutrala position. Genom att popularisera Sovjetunionen och aktivera de sovjetvänliga stämningarna skulle VOKS stödja den svenska neutralitetspolitiken.

De svenska vänsällskapen, som 1950 gick samman i Förbundet för främjande av kulturella och ekonomiska förförbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen, hade alltså en politisk uppgift. Ibland lyftes den fram utan omskrivningar som när VOKS 1951 sände delegationer till Sverige med det uttryckliga uppdraget att ”berätta om det sovjetiska folkets fredsskapande arbete, om kommunismens storslagna uppbyggnad, om Sovjetunionens insatser i kampen för fred”. Risken med denna öppna propaganda var givetvis att man skrämde bort alla utom de aktiva kommunisterna och därför fylldes vänsällskapens program vanligen med ett mer oförargligt innehåll, som föredrag i olika kulturella ämnen, dansuppvisningar och konstutställningar. Med kulturen som lockbete skulle en kontakt skapas som så småningom skulle ges ett politiskt innehåll. Men också denna mer beräknande taktik hade sina risker, främst den att kulturen skulle ta över på den politiska informationens bekostnad. Vänföreningarnas uppgift var svårare än att bara väcka en latent sovjetvänlighet till liv. Svenskarna kunde kanske lockas av balleriner och cirkusbjörnar, men inte av föredrag om ”kommunismens storslagna uppbyggnad”. Om de slukade betet undvek de ändå fällan. Detta hade man svårt att acceptera i Moskva där man klagade över att information om Sovjetstatens landvinningar tappades bort.

Det är alltså lätt att hitta exempel på hur sovjetiska funktionärer gav uttryck för verklighetsfrämmande föreställningar om svenskarnas latenta sovjetsympatier. Men bristen på realism berodde kanske inte enbart på att de var dåliga lyssnare. Man ska inte glömma att det under åren runt andra världskrigets slut verkligen var många som uttryckte beundran för sovjetstatens prestationer. Det var ju också ett faktum att den svenska regeringen såg det som en utrikespolitisk huvuduppgift att skapa förtroliga relationer till Moskva. När Sovjetunionens nationaldag firades den 7 november 1945 höll såväl handelsminister Gunnar Myrdal som utrikesminister Östen

Undén tal. Myrdal hävdade att ”Sovjetfolkens insatser mot Hitlertyskland har utplånat de sista resterna av betänksamhet beträffande Sovjetunionens utveckling”. Under de följande åren, då Östeuropa försvann bakom järnridån och kalla krigets frost förlamade stormaktspolitiken, drog det kallt också kring den krympande skaran sovjetvänner. Tövädret under åren kring 1950-talets mitt innebar en tillfällig förbättring. 1955 besökte VOKS ordförande Denisov Stockholm och togs emot av Undén samt statsminister Tage Erlander och utbildningsminister Ivar Persson. För vänskapssällskapets del nådde det officiella Sveriges välvilja något av en höjdpunkt i juni 1956 när Tage Erlander framträdde på sällskapets 50-årsjubileum med ett föredrag om sina erfarenheter från sin resa till Sovjetunionen tidigare under året.

Men detta var enstaka ljuglimtar i ett mörker som efter 1948 var ganska kompakt. Huvudintrycket blir ändå, som Wenell också sammanfattar, att de sovjetiska kanalerna ”inte lyckades förmedla adekvat information om det svenska samhällslivet”. Man kan till och med fråga sig om de verkligen bemödade sig om att ge en korrekt bild av den svenska verkligheten eller om de ens tyckte det var en viktig uppgift. Ett möjligt svar, som Wenell kortfattat berör, är att meningen med sällskapen i själva verket inte var så mycket opinionsbildning som militärstrategi. Wenell är inne på att ledningen i Kreml kan ha sett sällskapens medlemmar som ”potentiella reservresurser” vid en sovjetisk invasion av Sverige. Även det låter tämligen verklighetsfrämmande. Som ett mer realistiskt projekt framstår då att utnyttja sällskapen som en resurs i det sovjetiska underrättelsearbetet, som ett forum där agenter kunde knyta kontakter med potentiella medhjälpare. Sällskapen i storstäderna kunde då bidra med inflytelserika kontakter inom politik och näringsliv och de sex sällskapen i Norrbottnen med information om gruvor, kraftverk, malmbanan till Narvik och omfattande försvarsanläggningar. Uppfattningen att

sällskapen haft en roll i underrättelsearbetet stöds av en upplysning Wenell ger, nämligen att VOKS representant vid den sovjetiska ambassaden i Stockholm med stor sannolikhet också tillhörde den militära underrättelsetjänsten GRU. Det kan tilläggas att denna uppfattning delades av den svenska säkerhetstjänsten som utsatte sällskapen för intensiv övervakning.

Hur det än förhåller sig med detta är Wenells avhandling genom sin analys av VOKS efterlämnade korrespondens ett värdefullt bidrag till historieskrivningen om stormakternas propaganda- och underrättelsekrig. Det går antagligen att komma längre när det gäller att belysa hur sällskapen arbetade och hur de togs emot av allmänhet och medier. Men en stadig grundsten har lagts.

Karl Molin

Ägare och kapital. Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939

Pål Brunnström

Pluribus, 2014, 428 s.

I Pål Brunnströms avhandling används familjerna Broström och Wehtje som utgångspunkter för en i lika mån bred som ingående analys av svenska kapitalägare under mellankrigstiden. Valet av undersökningsfamiljer kan, som alltid, diskuteras, men författaren argumenterar väl för sin sak. Urvalet är rimligt i förhållande till den definition – Erik Olin Wrights – av ”den ägande klassen” som används i avhandlingen; tveklöst bidrar studiet av familjerna Broström och Wehtje till vår kunskap och förståelse av den övre borgerligheten under en period så händelserik och, på många sätt, dramatisk som mellankrigstiden. Empirin i undersökningen utgörs huvudsakligen av brevmaterial. Beaktat avhandlingens premisser är det min bedömning att analysen, med ett par undantag, är välgrundad.

Brunnströms uppenbara beläsenhet

och idérikedom tillför också intressanta och ibland litet oväntade spår i studien. Analysen av paternalism, med hjälp av Edward P. Thompsons resonemang om "den moraliska ekonomin", i slutet av kapitel 2 är således intressant. Jag kan bara instämma med Brunnströms karaktäristik, det vill säga att "begreppet moralisk ekonomi [är] [...] ett viktigt redskap för en nyanserad förståelse av kapitalägares agerande, bortom stereotypa föreställningar om 'objektiva intressen'" (s. 135). Intressant är också analysen av kulturmönster inom det samhällsskikt som familjerna Broström och Wehtje tillhörde, även om somliga drag måhända inte är helt obekanta sedan tidigare.

Min främsta invändning rör avhandlingens teoretiska ambitionsnivå, en ambitionsnivå som jag menar är huvudsak till den spretighet som delvis präglar framställningens disposition. Avhandlingens titel signalerar att det särskilt är klass och genus bland svenska kapitalägare som står i centrum för analysen. Dess utgångspunkter presenteras för läsaren med hjälp av redan nämnde Olin Wright, men också Pierre Bourdieu, Karl Polanyi, Jürgen Habermas, Michel Foucault, Beverly Skeggs, Raewyn Connell, Edward Said med flera används i analysen. Det är förvisso gott med högt ställda ambitioner. Brunnström är också, som redan framhållits, väl påläst och han behärskar ett stort och – det ska understrykas – mångfasetterat forskningsläge. Men bredden ifråga om teoretiska utgångspunkter är problematisk och han lyckas inte riktigt föra samman alla spår till ett sammanhållet helt.

Någon kan nu möjligen invända att så komplicerade uttryck för social organisering som klass och genus näppeligen låter sig föras samman och analyseras som "ett sammanhållet helt". Det är självklart helt korrekt – sett ur ett perspektiv. Men min poäng är att det är forskarens uppgift att bringa reda i den historiska mångfalden för att göra den mera begriplig för oss läsare. Vid ett par tillfällen tycks det tvärtom som de teoretiska begreppen rör

till det i framställningen. Ett exempel är den av "rasifiering" och "vithetsnormen" inspirerade analysen av Dan Broströms respektive Ernst Wehtje den yngres politiska orientering. I det senare fallet tvingas Brunnström till alltför många gissningar när det, i brist på empiriska belegg, gäller att förklara de ekonomiska bidrag som Wehtje lämnade till stöd för det pronazistiska Sveriges Nationella Förbund: "Kanske var det den mer hårdföra kampen mot arbetarrörelsen, snarare än antisemitismen, som han [Wehtje] attraherades av, men det har i så fall inte gett några avtryck i materialet. Kanske imponerades han, som så många andra, av det starka Tyskland under Hitler. Kanske spelade affärsrelationer med tyska företag en roll. Kanske spelade även familjebakgrunden en roll, där Wehtjes förfäder invandrade till Sverige från Tyskland 1943" (s. 327). Det blir några "kanske" för mycket, gissningsvis på grund av ambitionen att trots allt kunna leda "vithetsnormen" i bevis. På motsvarande sätt ter sig det biologistiska försöket till karaktäristik av Dan Broström respektive Ernst Wehtje som lite märklig: "Ernst Wehtje var en stor, muskulös person medan Dan Broström var kortvuxen och spensligt byggd. Skillnaderna i olika kulturella praktiker skulle kunna kopplas till dessa olika maskulinitetsuttryck, delvis fotade i skillnader i fysik" (s. 351). Detta apropå att Broström brukade gå på opera, medan Wehtje var mera road av jakt.

Analysen är i de här fallen inte tillräckligt stringent. Det är synd. Pål Brunnströms läsvärda, intressanta och i många avseenden övertygande avhandling hade tjänat på en mera genomarbetad disposition av stoffet. Det hade sannolikt tydliggjort avsikten med den "kritiska granskning" av kapitalägarna som författaren betonar som ett huvudsyfte med avhandlingen.

Martin Åberg

Krigsbytetts biografi. Byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek och Skokloster slott under 1600-talet

Emma Hagström Molin

Makadam, 2015, 271 s.

I Emma Hagström Molins doktorsavhandling i idéhistoria undersöks böcker och arkivhandlingar som tagits av Gustav II Adolf och Carl Gustaf Wrangel under fälttåg i Livland, Preussen och Danmark och som sedan hamnat på Riksarkivet, i Uppsala universitetsbibliotek och på Skokloster slott. Hagström Molin vill genom objektbiografisk metod undersöka hur föremålen "utmanade och införlivades med samlingar i det svenska riket" (s. 12). Syftet är att utforska hur dessa kulturella byten skapades och tillskrevs mening. Hon har arbetat såväl med själva böckerna och arkivhandlingarna (Wrangels boksamling har studerats i sin helhet) som med kataloger, inventarier, förteckningar, dagböcker och reseskildringar. Avhandlingen består av fyra delar. "Att lägga i kistan" är en analytisk diskussion av fenomenet krigsbyten och angränsande begrepp och deras historia och användbarhet. I "Vasakrönikor" diskuteras arkivhandlingar i Riksarkivet som tagits i livländska Mitau. Kapitel "Biblioteksvariationer" bjuder på en analys av tre olika samlingar. Den första består av material från jesuitkollegierna i livländska Riga respektive preussiska Braunsberg (Braniewo). Den andra innehåller böcker från kapitelbiblioteket i preussiska Frauenburg (Frombork). Slutligen behandlas Wrangels byten från trettioåriga kriget och skapandet av det som Hagström Molin kallar "krigsmuseer" på Skokloster.

Bokens titel till trots gör Hagström Molin tidigt klart att hon inte tycker att krigsbyte är ett bra begrepp: "Tidigare forskning har ofta antagit att 'krigsbyten' är en tämligen entydig och stabil kategori. Denna studie argumenterar i stället för att 'byten' är något som har skapats och givits

olika mening över historisk tid" (s. 14). En av avhandlingens förtjänster är att författaren tydligt visar hur föremålen tillskrivna betydelser skiftat genom århundradena. I hennes material från 1600-talet förekommer inte ordet krigsbyte alls, och det var ovanligt att tala om byten överhuvudtaget. I stället användes omskrivningar, som att föremålen var "utförda ur" eller "komna ifrån" en viss plats. Hagström Molin tar detta som intäkt för geografins betydelse, men jag tror att orden snarare ska ses som eufemismer. Varför beskrevs inte föremålen som byten, frågar hon i avhandlingens slutkapitel, men frågan förblir obesvarad. Här tror jag att "krig" i krigsbyte hade kunnat vara till hjälp. Svenska krigsherrar förde hem enorma skatter från kontinenten, samtidigt som de försökte reglera röveriet. Att plundra var tillåtet, men inte okomplicerat. Hagström Molin framhåller att Wrangels och Gustav II Adolfs tagande av byten var kopplat till deras vilja att samla. Föremålen de tog fick inget särskilt värde av att de var tagna i krig, men jag tycker att det är värt att betona att det var kriget som möjliggjorde bytena. Aldrig annars var det tillåtet att gå in i ett bibliotek eller en furstlig konstkammare och ta vad man behagade. Jag tolkar det så att aktörerna talade om saker som "komna" i stället för rövade eftersom frågan var känslig – att svenskarna berikade sina skrala samlingar genom krigsbyten var inget att skryta om. Att undvika känsliga ord var för övrigt en paradgren på 1600-talet. I Gustav II Adolfs krigsmanifest (författat av Johan Adler Salvius) från 1630 nämns exempelvis inte ordet "krig" alls.

Hagström Molin visar på ett intressant sätt hur pendeln sedan svänger när det gäller synen på bytena. Medan Elias Brenner 1709 i Skoklostersamlingen ser en sköld som är "rövad", känner sig Johan Gabriel Oxenstierna gripen och känner historiens vingslag knappt 60 år senare. När stormaktstiden var över var krigsroven inte längre känsliga, utan tvärtom en anledning till stolthet. Trots att Wrangel, enligt författaren, använde samlingen

som ett sätt att bygga ett monument över sin egen karriär, kom den att få en annan betydelse under det nationalistiska 1800-talet. Så småningom började även föremål som köpts in till Skokloster betraktas som krigsbyten och en del av Sveriges nationella arv.

Hagström Molin betonar att det inte fanns några "svenska krigsbyten" på 1600-talet – bytena togs av furstar och aristokrater. Men det är en sanning med modifikation. Det fanns föremål som togs i kriget och som redan från början fick representera fäderneslandet eller kronan Sverige, nämligen troféerna. Det rörde sig vanligen om fanor, kanoner och musikinstrument som erövrats av fienden på slagfältet. Hagström Molin menar att den analytiska uppdelningen mellan krigsbyten och troféer är anakronistisk och inte stämmer överens med en processuell förståelse av hur föremål blir till. Men i själva verket var det just processen som gjorde vissa föremål till troféer. Denna process har skildrats av Karin Tetteris i masteruppsatsen "The Embodiment of Victory. Heritagisation of War Trophies in Early Modern Sweden". Soldaten som erövrat en fana fick en belöning, fanorna skickades till Stockholm, bars i procession i staden, hängdes upp till allmän beskådan och förtecknades slutligen för att bevaras för evigt. De gjordes till kronans egendom, till skillnad från krigsbyten. Hagström Molin pekar på inkonsekvenser i språkbruket när det gäller troféer, men även om gränsdragningarna ibland varit oklara, hindrar det inte att det fanns en tydlig uppfattning om skillnader mellan troféer och byten på 1600-talet. Det var inte bildandet av Statens trofésamling i början av 1900-talet som skapade kategorierna – de fanns sedan länge. Detta må förefalla som härklyverier, men det får en betydelse i avhandlingen att gränserna upplöses. Hur lovvärt det än må vara att omtolka föremål och se deras historia i ett nytt perspektiv bidrar det också till en viss förvirring. Hagström Molin framhåller i enlighet

med flera andra forskare det materiellas flytande egenskaper. En kontextualisering (exempelvis kriget) eller komparation (exempelvis med troféer) hade tillsammans med tydligare frågeställningar kunnat göra hennes framställning klarare.

De mest intressanta resultaten i avhandlingen är också de mest konkreta. Hon visar exempelvis, i motsats till tidigare forskares resultat, att det visst fanns ett intresse för katolsk litteratur. Böckerna var inte statiska: ibland kunde katolska och kalvinistiska böcker ses som aktuella, ibland sorterades de i stället som historia. Hon framhåller också de materiella konsekvenserna av att Mitausamlingen införlivades med Riksarkivet och analyserar på ett intressant sätt rumsligheten i Uppsala universitetsbibliotek.

Hagström Molin framhåller samlingarnas instabila identiteter som en viktig slutsats, men de flytande gränserna blir också ett problem för framställningen. De avslutande orden är talande: "Varför beskrevs inte föremålen som byten? Häri uttrycks föremålen rika, instabila och komplicerade historier och identiteter. Denna avhandling har handlat om att synliggöra hur kulturella byten förstods och blev till som föremål med särskilda materiella, geografiska, genealogiska, konfessionella och tidliga egenskaper. Under 1600-talet låg mycket av deras dragningskraft och möjlighet att verka däri" (s. 235). Om detta är avhandlingens viktigaste fråga hade det gått att finna bättre och mer konkreta svar genom större empiriska genomgångar. Men en intressantare fråga är i mitt tycke varför dessa krigsbyten togs. Svaren skymtar ibland mellan raderna men hade förtjänat en mer utförlig behandling.

Anna Maria Forsberg

Antologier

Rudolf Kjellén. Geopolitiken och konservatismen

Bert Edström, Ragnar Björk & Thomas Lundén (red.)

Hjalmarsson & Högberg, 2014, 338 s.

Statsvetarprofessorn Rudolf Kjelléns (1864–1922) gärning är å ena sidan välkänd, å andra sidan sällan studerad. Förklaringen till denna motsägelsefullhet är att han ofta förekommer i fackböcker om det tidiga 1900-talets Sverige, men nästan alltid kortfattat utifrån nyckelord som ”unghögern”, ”professorskonservatism”, ”geopolitik”, ”folkhem” och ”populär i Nazityskland”. De mer djupgående studierna är där emot lätt räknade: i första hand Fredrika Lagergrens avhandling i statsvetenskap, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, från 1999, och Nils Elvanders inträngande uppsats ”Rudolf Kjellén och nationalsocialismen”, tryckt i *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1956.

Äntligen! Det skulle man av flera skäl därför kunna utropa, när nu antologin *Rudolf Kjellén. Geopolitiken och konservatismen* utkommit. Boken har enligt redaktörernas förord en ”relativt lång” förhistoria. Snarare skulle jag vilja beteckna den som *synnerligen* lång. Utgångspunkten var en Kjelléndag på Stockholms universitet 1996. Tanken var att ge ut en antologi, men av flera skäl kunde bokprojektet inte föras i hamn. Det förefaller väldigt att ge ut en antologi med texter som har uppnått så mogen ålder (18 år vid utgivningen 2014). De tre redaktörerna, Bert Edström, Ragnar Björk och Thomas Lundén, har emellertid gjort vad de kunnat för att kompensera för fördröjningen. Några nya texter har tillkommit, medan andra har omarbetats. Att den vetenskapliga litteraturen efter 1996 knappast kommit i floder, snarare som en rännil, har förstas också underlättat.

I förordet anger redaktörerna att tonvik-

ten i boken ligger på Kjelléns vetenskapliga insats. Samtidigt sägs att publicistiken och politiken behövs för att kunna förstå Kjellén i sin samtid. Detta är onekligen sant. Tidens konservativa statsvetarprofessorer skilde knappast på dessa områden. Och det gjorde för övrigt knappast heller den nya tidens man, Axel Bruswitz, vars liberala tolkningar kom att stå sig bättre än de konservativas, enligt devisen om att det är segrarna som skriver historien. Antologin innehåller därför väl mycket politik för att egentligen kunna sägas ha tonvikten på det vetenskapliga.

Rudolf Kjelléns värde på vetenskapsfältet har sannerligen skiftat. Han var en uppburen konservativ statsvetare och slagkraftig publicist från slutet av 1890-talet till sin död. På 1930-talet hyllades han främst i högernationella kretsar och idéerna om geopolitik vann insteg i Tyskland. Det fanns också gemensamma drag mellan Kjellén (liksom mellan andra samtida konservativa, som exempelvis Adrian Molin) och nationalsocialismen. Därmed inte sagt att de var synonyma, eller att Kjellén var en tidig nationalsocialist. På 1920- och 30-talen fanns det ett otal strömningar på högerkanten som delade vissa uppfattningar, och som stred våldsamt om andra. Det gick mycket väl att vara antidemokrat och nationalist utan att för den skull vara nationalsocialist. Kjelléns starkt högernsinnade ståndpunkter och förespeglade närhet till nationalsocialismen gjorde ändå att han efter 1945 närmast var svartlistad i svenska sammanhang. I antologin redogörs bland annat för hur efterföljarna sökte suddas ut hans namn ur historien – så skamlig var hans insats. Från 1930-talet och ett halvt sekel framåt utkom strängt taget, förutom Elvanders nämnda uppsats och avsnittet om Kjellén i hans klassiska avhandling *Harald Hjärne och konservatismen* från 1961, endast dottern Ruth Kjellén-Björkquists tvåbandsverk om fadern.

Att läsa Kjellén är fascinerande. Hans uttrycksfullhet, drastiska skrivsätt och

djärva tankesprång tycks ha fångat även antologins författare. I antologin betraktas Kjelléns gärning från en rad olika håll. Här behandlas den mångsidige Kjelléns roll som geograf, pionjär för geopolitiken, boerbeundrare och som en av de ”professorskonservativa”, först i Göteborg och sedan i Uppsala.

Att recensera en antologi om honom är däremot lika besvärligt som det är lätt att i vetenskapliga sammanhang komma överens om att ge ut en sådan (även om vägen till utgivning kan vara törnbeströdd). Bert Edström vill i sin inledning skingra dimmorna kring Kjellén, det vill säga rensa ut missuppfattningar och eftervärldens beröringsskräck. Det är utan tvivel en god föresats. Samtidigt är det inte helt problemfritt att en forskare som Kjellén mottogs så varmt i Hitlers Tyskland, och av högerextrema på andra håll. Vissa ideal delade man som sagt, andra inte. På senare år har hans verk översatts till ryska, utifrån ett intresse från konservativa slavofila kretsar. Sådana frågor kunde ha diskuterats mer i den annars utmärkta inledning som ges.

Intressant är att ingen av författarna går närmare in på Kjelléns insats i riksdagen. Kanske är det en följd av ambitionen att främst ta upp det vetenskapliga. Här finns enligt min mening en hel del att säga. Kjelléns politiska betydelse har enligt min mening överdrivits. För att ha varit en så uppblåsen ideologisk gestalt är det påfallande hur lite han påverkade riksdagens arbete. Tiden från när han först invaldes 1905 och fram till 1917 då han lämnade riksdagen var annars en av de mest laddade i svensk politisk historia. Kanske är det vår förtjusning i hans skrivförmåga, hans egensinniga idéer och hans vana att gå mot strömmen som har bidragit till ryktet om hans viktiga roll. Möjligen har också hans ställning som geopolitikens fader överdrivits i Sverige; åtminstone hävdar den norske statsvetaren Torbjørn Knutsen i artikeln ”Mr. Geopolitics” (*Internasjonal Politikk* 2/2012) att det är den brittiske geografen Halford J. Mackinder som främst

ska ha äran av att ha utvecklat området, även om denne knappt använde själva begreppet. När så dessutom antologins författare avskriver Kjellén som folkhemsbegreppets skapare får hans gestalt ganska blygsamma proportioner. Oavsett detta så är antologin om honom ytterst välkommen med dess olika perspektiv på en intressant konservativ statsvetare med ett eftermäle som också kan diskuteras vidare.

Torbjörn Nilsson

Vid hans sida. Svenska prästfruar under 250 år – ideal och verklighet

Ulrika Lagerlöf Nilsson & Birgitta Meurling (red.)

Artos, 2015, 202 s.

Kvinnor och religion är ett väl beforskat fält, som under 1990-talet blev en verklig modetrend inom forskningen. I början av 2000-talet kom de religiöst engagerade männen och samtidigt också hushållet i fokus. Mycket av denna forskning har utgått ifrån frågan om kvinnors underordning och olika strategier att övervinna denna. I den av historikerna Ulrika Lagerlöf Nilsson och Birgitta Meurling utgivna antologin om präst- och biskopsfruar tas denna underordning i stället som en självklar utgångspunkt. Föreställningar om kvinnors naturgivna underordning genomsyrar Bibelns texter och kyrkornas katekeser. Inför Gud anses könen vara jämställda, men i skapelseordningen – och därmed i denna världen – var det mannen som utgjorde normen.

I bokens fem kapitel undersöks hur rollen som prästfru respektive biskopinna tett sig i teori såväl som i praxis från slutet av 1700-talet fram till vår tid. Artiklarna hålls samman av en strävan att synliggöra kvinnor som haft en viktig funktion i Svenska kyrkan men som sällan uppmärksammats i historieskrivningen. Boken utgör också ett första resultat av ett ännu ofinansierat

forskningsprojekt och kan därmed ses som en pilotstudie på detta ännu så länge relativt obrukade forskningsfält.

Med reformationens seger i Nordeuropa etablerades inte bara ett nytt teologiskt system utan också en ny samhälls- och genusordning med hushållet som den givna utgångspunkten. Reformatorerna tog avstånd från den tidigare kyrkliga ordningen med dess betoning av det celibatära klosterlivet och lyfte i stället fram det fruktsamma äktenskapet som norm för det kristna livet. I det celibatära prästerskapets ställe trädde den gifte prästen som föreståndare för ett hushåll och med en maka vid sin sida. Prästhushållet kom att få en normativ funktion och tjäna som en förebild i församlingen, vilket markeras även av de epitafer över prästfamiljer som hängdes upp i kyrkorna efter reformationen och som så att säga tog helgonbildernas plats.

Denna idealisering av prästfamiljen gällde inte minst prästfrun, vilket illustreras i kyrkohistorikern Oloph Bexells analys av tryckta likpredikningar över prästfruar och biskopinnor från 1760–1850. Dessa likpredikningar tjänade som uppbyggelse-läsning och förmedlar därmed vid sidan av biografiska upplysningar också en bild av tidens kvinno- och husmorsideal. Framträder en bild av prästfrun som ett stöd och en hjälp för sin make i hans pastorala arbete och som en duglig och gästfri husmor med egenskaper som gudfruktighet, sparsamhet, ordentlighet och flit. Man kan här tala om prästfrurollen som ett slags inofficiellt ämbete, vilket på sitt sätt kommer till uttryck även i den så kallade änkekonserveringen. Prästfrun behöll sin funktion även efter sin makes död.

Prästfruns centrala roll i församlinglivet framträder också i kyrkohistorikern Cecilia Weyryds artikel, som bygger på *Minnen från gamla prästhem*, en samling med 158 bidrag utgiven under mellankrigstiden. Weyryd, som har ett tydligt genusperspektiv, diskuterar vilka effekter övergången från treståndslärens hushållstänkande till den borgerligt liberala tvåkönsmodellen

fick för prästhushållet. Hon konstaterar att denna förändring lämnat få avtryck i det undersökta materialet där i stället det äldre, agrara husmorsidealet tonar fram. Prästhustrun beskrivs som en god hustru och som en ”församlingsmoder” men också som en bildad kvinna som kunde bistå maken intellektuellt och organisera den kvinnliga föreningsverksamheten i församlingen.

Historikern Ulrika Lagerlöf Nilssons bidrag illustrerar utifrån biskopinnan Maria Danells brev till sina barn hur det klassiska prästfru/biskopinneidealet fungerade i praxis under mellankrigstiden. I breven behandlas allt från husliga bestyr till middagsbjudningar och utlandsresor. Vi får här följa en from, självupppoffrande och samtidigt socialt aktiv kvinna, en tiobarnsmor som troget slöt upp vid makens sida och som kunde hantera både de husliga och de representativa uppgifter som tillkom ”stiftets första dam”.

I kyrkohistorikern Alexander Maurits artikel står prästfrurollens förändring i fokus. Han visar utifrån intervjuer med prästfruar i Växjö stift från 1987 på ett brott i prästfruns självbild under 1970- och 1980-talen. Medan de äldre informanterna höll fast vid det traditionella prästfruidealet hade den yngre generationen prästfruar en mer ambivalent hållning. Detta ser Maurits som ett utflöde av samhällsförändringen i stort där kvinnor förväntades förvärvsarbeta men också som ett resultat av det kyrkliga livets professionalisering med anställda medarbetare som tog ett allt större ansvar. Genom att prästämbetet öppnats för kvinnor blev brottet med den tidigare rådande genusordningen än mer markant.

Denna förändring framträder än tydligare i etnologen Birgitta Meurlings kapitel om biskopsfruar runt sekelskiftet 2000. Också denna undersökning utgår från frågelistor samt intervjuer och visar att dagens ”biskopinnor” inte skiljer sig nämnvärt från andra svenska kvinnor. De har sina egna karriärer och lever varken upp till eller förmedlar det klassiska prästfruideal som presenterats i antologins övriga artiklar.

Antologin illustrerar hur prästfruideal förändrats från att spegla en, för att travestera R.W. Connell, hegemonisk "kvinnlighet" under en tid då religionen var samhällets fundament till en kvarleva från en förfluten tid som dess representanter knappt vill kännas vid. Samtidigt ges intressanta och ibland gripande inblickar i enskilda kvinnors livsöden. Antologin manar till fortsatt forskning på fältet, till fördjupad teoretisk reflektion och till komparativa utblickar och jämförelser med andra länder och kulturer.

Yvonne Maria Werner

Svärd, sandaler och skandaler.

Antiken på film och i tv

Isak Hammar & Ulf Zander (red.)

Studentlitteratur, 2015, 328 s.

Hur antiken framställs och brukas i film utgör – i synnerhet inom den anglosaxiska kultursfären – ett betydande men ännu snabbt expanderande forskningsfält. Vid sidan av tidiga föregångare, som antikvetaren Jon Solomon (vars *The Ancient World in Cinema* ursprungligen utgavs 1978) respektive de under 1990-talet verksamma Maria Wyke och Martin M. Winkler, är det framför allt efter millennieskiftet 2000 som sådan forskning tilldragit sig ett allt större intresse. I kölvattnet av den episka storfilmerna *Gladiator* (2000) har en mängd forskare, främst antik- och filmvetare, i allt snabbare takt producerat en betydande mängd monografier, antologier och artiklar. Framför allt hur romarriket skildras har tilldragit sig stor uppmärksamhet. Denna så kallade *Gladiator*-effekt nådde emellertid även andra länder och Marcus Junkelmanns omfattande *Hollywoods Traum von Rom* (2004) kan ses som ett tydligt exempel på detta. Inom nordisk historisk forskning är det emellertid ytterst tunnslätt med dylika perspektiv, Mathilde Skoies antologi-bidrag "Antikken på film" från 2009 utgör måhända det enda tydliga undantaget.

Denna brist ämnar emellertid redaktörerna Isak Hammar och Ulf Zander bidra till att avhjälpa med antologin *Svärd, sandaler och skandaler*. Denna volym inkluderar ett stort antal forskare från olika discipliner, där filmvetare och historiker verksamma vid Lunds universitet utgör den största kontingenten. Antologin omfattar ett övergripande introduktionskapitel samt fjorton texter som behandlar en mängd områden, alltifrån enskilda historiska gestalter till tv-sänd science fiction. Denna mängd utgångspunkter medför föga förvånande att alla artiklar inte kan behandlas ingående i en recension som denna. Även tidsspannet är omfattande, såväl sett till de perioder som skildras som till analysobjektens produktionsår. Såväl tidiga stumfilmer (*Ben-Hur*, 1907) som nära nog dagsfärska storproduktioner (*Hercules*, 2014) behandlas i olika omfattning. Alltifrån mytiska gestalter som Herakles/Hercules och Noah, till den senantike romerske hjälten Arthur analyseras.

Den definition av antiken som författarna utgår ifrån är med andra ord minst sagt vid. Romarriket samt filmer och tv-serier producerade under 1960-talet och därefter är emellertid de områden som lejonparten av bidragen ägnas åt. Huvuddelen av antologins texter grupperas av redaktörerna i ett antal lösligt sammanhållna teman. Ett sådant fokuserar framför allt på skildringens förhållande till det specifika medium genom vilket den förmedlas (exempelvis traditioner eller genrekonventioner). Ett annat tema berör framför allt samspelet mellan publikens förväntningar och gestaltandet av antiken. Här behandlas på ett givande sätt såväl kulturella föreställningar om sexualitet under antiken (Cecilia Trenter) som hur visuella representationer av antiken präglas av sin samtid (Therése Andersson). Ett tredje tema rör ideologiska och existentiella budskap.

Sådana indelningar ger viss struktur åt antologin, men som antytts ovan är den mängd olika teman som ryms inom

dess pärmar så pass mångskiftande att de svårigen kan organiseras i enkla kategorier. Antologin ger därmed ett mer spretigt intryck än exempelvis de av Martin M. Winkler redigerade volymer som fokuserar på enskilda storfilmers framställningar. Samtidigt är en av den föreliggande volyvens styrkor just den bredd som ett sådant upplägg medför. Antologin innehåller ett flertal intressanta och välskrivna analyser av ideologiska och historiekulturella aspekter i episka storfilmerna som *King Arthur* (Ulf Zander), *300* (Maria Gagnesjö) och den av fascistregimen beställda mastodontfilmen *Scipione l'africano* (Fredrik Whitling), men berör även andra mindre klassiska perspektiv som sannolikt skulle ha sorterats bort med ett mer restriktivt upplägg.

Ett mycket bra exempel på detta är Isak Hammars bidrag om antiken i B-filmer, i synnerhet de italienska så kallade *peplum*-filmerna. Dessa fokuserade på mytiska kraftkarlars stordåd i halvt mytiska, halvt historiska miljöer, med Hercules/Ercole som typisk huvudperson. Hammar redogör initierat för filmernas tematik, betydelse och karaktärsdrag. Likt ett antal av de övriga i antologin förekommande texterna gör emellertid analysen halt lite väl tidigt, och vissa intressanta teman kunde ha utvecklats ytterligare (kapitlet omfattar knappt 20 sidor). Detta gäller i synnerhet kropps- och manlighetsperspektiven, vilka Hammar främst kort relaterar till annan forskning som bedrivits, snarare än själv förhåller sig till, vilket känns lite korthugget med tanke på den stereotyp maskulina muskelkraftens betydelse för *peplum*-genren.

Andra givande exempel som kan nämnas är Dick Harrisons analys av humorns roll i skildringar av antiken samt Fredrik Eken-grens och Ing-Marie Nilssons redogörelse för densamma i science fiction-serier på tv. För den sistnämnda texten om *Stargate SG-1* (1997–2007) hade nog en kort diskussion av Erich von Dänikens *Chariots of the Gods* och de pseudovetenskapliga *ancient astronut*-teorierna varit på sin plats. Detta då serien och framför allt dess förlaga,

Roland Emmerichs *Stargate* (1994), tydligt influerats av dessa, likväl som av mer traditionella förlagor.

Det faktum att såväl filmer som tv-serier analyseras inom en och samma övergripande kontext bidrar till att lyfta antologin, inklusive översiktskapitlet, som till skillnad från andra liknande översikter inte utelämnar numera mindre välkända tv-produktioner. Exempelvis omnämns den intressanta *Masada* (1981), en av många historiska tv-serier som producerades efter den inflytelserika tittarsuccén *Rötter* (1977).

De två tv-serier som analyseras mest ingående är emellertid, måhända föga förvånande, *Jag, Claudius* (1976) och *Rome* (2005–2007). Såväl Lovisa Brännstedts genomgång av framställningen av Livia som Erik Hedlings diskussion av Marcus Antonius-porträttet i *Rome* behandlar på ett förtjänstfullt sätt hur två av antikens mest kända gestalter skildras och de sammanhang dessa skildringar relateras till. Hedling försvarar även *Rome* gentemot felfinnande amerikanska forskares väl nitiska omdömen och analyser, och vill i stället betrakta den som en sorts mästerverk ifråga om dess förmåga att levandegöra en specifik historisk miljö. Detta omdöme kan undertecknad inte låta bli att instämma i, åtminstone för seriens första tolv avsnitt.

Såväl Marcus Antonius som Livia finns följaktligen med i antologins omfattande person- och sakregister. Även ett register över filmer och tv-serier inkluderas, vilket är välkommet. Dessa fördelar verkar emellertid ha tillkommit på bekostnad av en sammanfattande litteraturförteckning, vilket orsakar en hel del onödigt bläddrande för läsare som på ett enkelt sätt önskar kontrollera någon av de rikligt förekommande referenserna. Sett till antologins innehåll saknas, de många perspektiven till trots, en mer ingående analys av dokumentära skildringar av antiken. Dyliga perspektiv kommenteras endast relativt kortfattat i introduktionskapitlet, vilket känns som en brist då *Gladiator*-effekten även nådde sådana genrer.

Sett till helhetsintrycket är emellertid *Svärd, sandaler och skandaler* en i allra högsta grad läsvärd antologi, som väl uppfyller sitt mål att vara intressant och givande läsning för såväl forskare som studenter.

Martin Karlsson

Politik och passion. Svenska kungliga äktenskap under 600 år

Henric Bagerius & Louise Berglund (red.)

Natur & Kultur, 2015, 331 s.

Det är sällan historiker får stå i det mediala rampljuset för att kommentera en nyhets-händelse. I juni 2015 hade jag emellertid det ovanliga nöjet att höra Henric Bagerius och Louise Berglund tala på bästa sändningstid i SVT:s morgonsoffa om sin nyutkomna antologi, lanserad i samband med det svenska prinsbröllopet i Stockholm: skicklig förlags-pr för en bok som säkert intresserar många, och som därmed fick välförtjänt uppmärksamhet.

Politik och passion innehåller sju empiriska kapitel från lika många författare som ger exempel på äktenskap från varje århundrade mellan 1400- och 2000-tal. Att porträttera kungliga par är ett relevant sätt att aktualisera den utslitna genren kungabiografi. Historien om dessa äktenskap bidrar till att belysa förväntningarna på maktens representanter, på mäns och kvinnors handlingsutrymme och på kärleksdiskursens kontinuitet och förändring. Det är emellertid inte kungligheternas inre liv som exponeras i boken utan snarare mediebevakningens historia, en form av metahistoria kring makthavare som har varit gängse sedan 1990-talet (där det mest kända exemplet väl fortfarande är Peter Burkes *The Fabrication of Louis XIV*). Författarna engagerar sig med andra ord i vad makten kommunicerar, till vem och med vilka medel – och hur kritik av kungamakten alltid har varit politiskt sprängstoff.

Vad har egentligen Victorias och Daniels kärlekshistoria gemensamt med den elva-åriga engelska prinsessan Filippa som giftes bort 1405 med Erik av Pommern? En första tanke om att redaktörerna har gripit om ett för vitt ämne förbyts snart i övertygelse om riktigheten i deras tes om det som de kallar samhällsäktenskap. Ett kungligt äktenskap var och är i alla avseenden storpolitik som ställer stora krav på kontrahenterna. Henric Bagerius formulerar tesen slagkraftigt i inledningsskapitlet i tre genomgående funktioner gemensamma för alla kungliga äktenskap oavsett tid och rum. Den första handlar om att bekräfta överenskommelser och forma allianser, till exempel att uppmuntra en dynastisk förbindelse som kunde vara fördelaktig för riket eller upprätthålla sammanhållningen inom landet, en funktion aktuell också idag. Den andra funktionen är närliggande med den första, nämligen att säkra tronföljden och stärka dynastin. Kungliga par måste föda arvingar men också förkroppsliga monarkin som en lång obruten kedja av framstående individer. Den tredje funktionen att att förtydliga normer och skapa harmoni, där Bagerius understryker kungligheternas roll som förebilder för sitt kön och för äktenskaplig sämja. Normöverträdelser hos kungligheter döms hårdare på grund av deras privilegier – med den höga ställningen följer särskilda krav. Sammanfattningsvis är budskapet att förväntningarna på kungligheter har skiftat genom tiderna, men behovet av att de ska motsvara äktenskapliga idealbilder tycks bestående.

Bokens kapitel är lagom många och lagom långa, författade av drivna skribenter som av allt att döma har fått skicklig projektledning av sina redaktörer och förlagsmedarbetare. Antologin som helhet fångar det allmänna och det personliga i en fascinerande historisk exposé. Kapitlet ger infallsrika bidrag till hur man kan ta sig an historien om olika äktenskap, där varje kungligt par bidrar till förståelsen av den tidsperiod som de levde och verkade i.

I det första kapitlet visar Louise Berglund på samarbetet mellan världslig och religiös makt i drottning Filippas och hennes makes engagemang i Vadstena kloster på 1400-talet. Karin Tegenborg Falkdalen skriver om Sofia Vasas olyckliga äktenskap med Magnus av Sachsen-Lauenburg som del i ett dynastiskt pussel som kunde falla ihop som ett dominospel om någon av dem inte spelade sin roll väl. Fabian Persson visar hur de unga kungliga änkorna Maria Eleonora och Hedvig Eleonoras vårdade minnet av sina makar och verkade dynastiskt även efter att de blivit ensamstående med var sitt litet barn. Henric Bagerius beskriver hur Gustav III och Sofia Magdalenas sexuella oförmåga aktualiserade den befarade gunstlingsproblematik som var aktuell i flera europeiska länder vid samma tid. Avigail Rotbain visar hur 1800-talets ideal om kärleksäktenskap och ett närvarande föräldraskap förkroppsligades i hyllningarna av Oscar I och Joseфина. Kristina Wistedt skildrar mediebevakningen av den ryska prinsessan Maria Pavlovnas och prins Vilhelms korta äktenskap 1908–1913, en rapportering som belyser skillnaderna mellan Sverige och Ryssland och den framväxande maktkampen (och symbiosen) mellan press och kungligheter. Mattias Frihammar, slutligen, gör en uppfriskande analys av Victorias och Daniels bröllop. Med skarp penna analyserar han träffande den vanlige killen som giftes in i kungafamiljen och på ett oväntat sätt, med medias hjälp, förvandlades till den perfekta moderne prinsen.

Några smärre påpekanden kring bokens innehåll och utformning kan förstås framföras. De empiriska bidragen delas in i tre tidsperioder – medeltid, tidigmodern och modern tid – och ramas in av korta introduktioner till varje. Jag tycker att dessa avsnitt känns överflödiga, särskilt eftersom de är så allmänt hållna. Man hade i stället kunnat utnyttja utrymmet för att dra fler paralleller mellan de olika bidragen inom respektive tidsperiod, eller göra utblickar till andra äktenskap från

samma tid som inte nämns i boken. Ett kapitel som jag däremot saknar är ett samlat forskningsläge för att också göra boken forskningsiniterande och mer användbar för akademiska läsare. Varje författare hade med fördel kunnat bidra med presentationer av sina husgudar, åtminstone kortfattat, och detta avsnitt hade av redaktörerna kunnat redigeras till en forskningsöversikt. Befarar man att ett sådant avsnitt avskräcker den bildade allmänheten hade det med fördel kunnat avsluta boken. Undertecknad hade också uppskattat en mer framträdande plats i Bagerius kapitel eftersom det uppvisar stor samstämmighet vad gäller källor, hänvisningar till tidigare forskning och tolkningar med mitt eget bidrag i *Kvinnorna gör mannen* från 2013.

Men dessa invändningar förhindrar inte ett mycket positivt helhetsomdöme av antologin. *Politik och passion* är ett ambitiöst och väl genomfört exempel på levandegörande av det förflutna som rekommenderas varmt både till forskare och en intresserad allmänhet.

My Hellsing